

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

«До захисту допущено»
В.о. завідувача кафедри
_____ Максим ЄНІН
«__» _____ 20__ р.

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня бакалавра
за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та
медіація»
спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Жінки в українській армії (в контексті російсько-української
війни)»**

Виконала:

студентка IV курсу, групи СЛ-11
Масленко Таїсія Володимирівна _____

Керівниця:

доцентка кафедри соціології, к. філос. н., доцентка,
Коломієць Тетяна Володимирівна _____

Рецензент:

доцент кафедри історії, к.іст.н., доцент,
Бузань Віталій Юрійович _____

Засвідчую, що у цій дипломній роботі
немає запозичень з праць інших авторів
без відповідних посилань.
Студентка Масленко Таїсія
Володимирівна _____

Київ – 2025 року

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології та права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Спеціальність 054 – «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри

_____ Максим ЄНІН

« ___ » _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу студентці

Масленко Таїсії Володимирівні

1. Тема роботи **«Жінки в українській армії (в контексті російсько-української війни)»**, керівниця роботи доцентка кафедри соціології, кандидатка філософських наук Коломієць Т.В, затвержені наказом по університету від «19» травня 2025 р. №1643-с.
2. Термін подання студенткою роботи: 11 червня 2025.
3. Об'єкт роботи - соціальний інститут армії як простір гендерної взаємодії в умовах війни.
Предмет роботи - особливості становища жінок у ЗСУ, механізми дискримінації, трансформації ролей та суспільного сприйняття.
4. Зміст роботи: 1. Жінки у збройних силах: теоретико-методологічний аналіз, 2. Український контекст: еволюція, виклики та перспективи, 3. Жінки в армії сьогодні: емпіричне дослідження трансформацій (контент-аналіз)
5. Перелік ілюстративного матеріалу

6. Дата видачі завдання: 14 квітня 2025 р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення напрямку дослідження	Вересень 2024 р	
2	Формування джерельної бази дослідження	Жовтень-листопад 2024 р.	
3	Складання розгорнутого плану	Грудень 2024 р.	
4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Січень 2025	
5	Підготовка і написання I розділу кваліфікаційної роботи (Жінки у збройних силах: теоретико-методологічний аналіз)	Лютий-березень 2025	
6	Написання II розділу кваліфікаційної роботи (Український контекст: еволюція, виклики та перспективи)	Березень-квітень 2025	
7	Написання III розділу кваліфікаційної роботи (Жінки в армії сьогодні: емпіричне дослідження трансформацій (контент-аналіз))	Квітень-травень 2025.	
8	Написання висновків, анотації, оформлення джерельної бази	Травень 2024	
9	Передача кваліфікаційної роботи на кафедру	11 червня 2025	

Студентка

Таїсія МАСЛЕНКО

Керівниця роботи

Тетяна КОЛОМІЄЦЬ

Анотація

Масленко Т.В. Жінки в українській армії (в контексті російсько-української війни) – На правах рукопису. Кваліфікаційна робота за напрямом 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2025. – 83 с., список джерел з 52 найменувань.

У дипломній роботі досліджено трансформацію соціального становища, репрезентацій та повсякденного досвіду жінок у Збройних Силах України в умовах повномасштабної війни. В ході емпіричного контент-аналізу проаналізовано зміну статусу жінки у війську як результат не лише інституційних реформ, а й глибинних зрушень у культурних уявленнях про службу, героїзм і громадянську участь. У результаті дослідження підтверджено гіпотези щодо амбівалентності сучасної репрезентації військовослужбовиць: поряд із процесом інституціонального визнання їхнього внеску, зберігаються прояви патерналізму, сексизму, структурної дискримінації. Практична цінність роботи полягає у можливості використання результатів дослідження для вдосконалення політик гендерної рівності у сфері безпеки та оборони, розробки освітніх програм з гендерної чутливості в армії, медіарефлексії та моніторингу комунікаційної політики держави щодо військовослужбовиць.

Ключові слова: жінки у війську, гендерна рівність, армія, дискримінація, військова культура, гендерні стереотипи, Україна, війна, ЗСУ, контент-аналіз.

Abstract

Maslenko T.V. Women in the Ukrainian army (in the context of the Russo-Ukrainian war) - Copyright of the manuscript. Qualification work in direction 054 "Sociology". - National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. - Kyiv, 2025. – 83 p., 52 sources.

The thesis explores the transformation of the social status, representations and everyday experiences of women in the Armed Forces of Ukraine in the context of a full-scale war. The empirical content analysis examined the change in the status of women in the army as a result of not only institutional reforms, but also profound shifts in cultural perceptions of service, heroism, and civic participation. The study confirms the hypotheses about the ambivalence of the current representation of women in the military: along with the process of institutional recognition of their contribution, manifestations of paternalism, sexism, and structural discrimination persist. The practical value of the work includes the possibility of using the results of the study to improve gender equality policies in the field of security and defense, develop educational programs on gender sensitivity in the army, media reflection and monitoring of the state's communication policy towards servicewomen.

Keywords: women in the army, gender equality, army, discrimination, military culture, gender stereotypes, Ukraine, war, Ukrainian Armed Forces, content analysis.

Зміст

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. ЖІНКИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	6
1.1. Теоретичні основи дослідження	6
1.2. Особливості формування ідентичності жінки в армії	12
1.3. Жінки-ветеранки: постслужбові виклики та підтримка.....	27
Висновки до Розділу 1	35
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ: ЕВОЛЮЦІЯ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	38
2.1. Еволюція становища жінок в українській армії: контекст війни як каталізатор змін	38
2.2. Дискримінація військовослужбовиць в суспільній комунікації	44
2.3. Розвиток громадського руху для підтримки жінок-військових	51
2.4. Перспективи трансформації: міжнародний досвід та українські можливості	55
Висновки до Розділу 2	64
РОЗДІЛ 3. ЖІНКИ В АРМІЇ СЬОГОДНІ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ (КОНТЕНТ-АНАЛІЗ)	68
3.1. Методика та організація дослідження.....	68
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	70
Висновки до Розділу 3	77
Висновки та рекомендації	81
Список використаних джерел.....	84

Вступ

Актуальність теми дипломної роботи. Участь жінок у збройних конфліктах, зокрема у військових формуваннях, вже давно вийшла за межі виключення або феномену. Проте лише останнє десятиліття позначене стрімкою трансформацією їхнього становища в українській армії, а повномасштабна фаза російсько-української війни після 2022 року стала катализатором переосмислення як їхньої ролі, так і самого характеру військової інституції. Зростання чисельності жінок у ЗСУ, зміни в нормативному регулюванні, публічне висвітлення їхнього досвіду, розвиток ветеранського руху - все це свідчить про глибоку трансформацію армії як соціального інституту. Однак поряд з позитивними зрушеннями продовжують існувати дискримінаційні практики, стигматизація, інституційні та гендерні бар'єри. Це зумовлює актуальність системного аналізу не лише формальної інтеграції жінок у військо, а й виявлення структурних, комунікативних та культурних чинників, що впливають на їхнє становище.

Стан наукової розробленості проблеми. Проблематика гендерних трансформацій у військових структурах є предметом зацікавлення багатьох сучасних дослідників. Серед зарубіжних авторів, які зробили значний внесок у вивчення гендеру в армійському контексті, варто згадати такі імена, як Enloe, Duncanson, Kronsell, Carreiras, Eichler, а також Budeci і Kaspersen. Їхні праці сформували фундамент для аналізу військової служби як простору влади, норм, символічної ієрархії. В українському контексті питання гендерної рівності у ЗСУ найбільше набуває уваги з боку таких дослідниць, як Ганна Гриценко, а також Наталія Залеток. Не менш важливу роль відіграють просвітницькі платформи, як-от «Гендер в деталях», які проводять експертну аналітику та медіа-моніторинг. Водночас брак комплексних соціологічних досліджень,

присвячених інтеграції жінок у військове середовище ускладнює формування цілісного бачення процесу, і саме цю прогалину у науковому знанні дане дослідження має за мету заповнити.

Метою дипломної роботи є виявлення механізмів трансформації соціального та інституційного становища жінок в українській армії в умовах повномасштабної війни, а також аналіз чинників, що сприяють або перешкоджають їхній рівноправній інтеграції у військову структуру.

Завдання дослідження:

- Здійснити теоретичний аналіз ключових соціологічних і гендерних підходів до вивчення жіночої участі в армії;
- Виявити специфіку соціального положення жінок-ветеранок після завершення військової служби;
- Дослідити історичну динаміку становища жінок у ЗСУ та виокремити етапи інституційних змін;
- Проаналізувати основні виклики, з якими стикаються жінки в Україні під час військової служби;
- Оцінити роль українських громадських ініціатив у підтримці та видимості жінок-військових;
- Зіставити міжнародний досвід інтеграції жінок у збройні сили з українськими реаліями;
- Провести контент-аналіз публічних медіа-матеріалів, що відображають поточне становище та подолання гендерної нерівності у ЗСУ;
- Зробити висновки щодо перспектив подальших трансформацій.

Об'єктом дослідження виступає соціальний інститут армії як простір гендерної взаємодії в умовах війни.

Предмет дослідження - особливості становища жінок у ЗСУ, механізми дискримінації, трансформації ролей та суспільного сприйняття.

Методи дослідження. Теоретичну частину дослідження побудовано на основі порівняльного аналізу академічних джерел, а основним емпіричним методом у роботі став якісний контент-аналіз публічних матеріалів, зокрема журналістських статей.

Теоретична та практична цінність роботи полягає у поєднанні концептуального аналізу гендерних перетворень у військовому середовищі з емпіричним вивченням актуального становища українських військовослужбовців. Напрацювання можуть бути використані у розробці політик гендерної інтеграції в ЗСУ, в освітніх курсах з соціології армії, гендерних студій, медіа-аналізу, а також у роботі державних і громадських інституцій, що займаються захистом прав жінок у сфері національної безпеки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Бакалаврська кваліфікаційна робота підготовлена в рамках ініціативної науково-дослідницької теми кафедри соціології КПІ імені Ігоря Сікорського: «Соціологічні та політологічні дослідження конфліктів в контексті динаміки модерну: від теорії до врегулювання».

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких поділений на підрозділи, висновків та рекомендацій, списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи - 89 сторінок, з яких основного тексту - 83. Список використаних джерел налічує 52 найменування.

РОЗДІЛ 1. ЖІНКИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

1.1. Теоретичні основи дослідження

Дослідження жінок в українській армії неможливе без ретельного теоретичного обґрунтування, воно потребує розгляду ширшої системи понять, концепцій та соціологічних підходів, що стосуються гендеру, військових інституцій та соціальних трансформацій. Вивчення цього феномену перебуває на стику кількох академічних дисциплін - соціології, гендерних студій, військової та політичної науки - що зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу. У сучасній соціогуманітарній науці фокус дослідження гендерних аспектів у військових структурах поступово зміщується від питань кількісного представництва до розгляду глибинних структур влади, символічної взаємодії, інституційного насильства та стратегій ідентичності жінок-військовослужбовиць.

Однією з базових категорій для розуміння проблеми є поняття «гендер». У соціологічну науку воно було впроваджене у 1970-х роках у межах феміністської критики біологічного детермінізму. Гендер визначається не як біологічна характеристика, а як соціальний конструкт, що формується під впливом культурних, економічних, політичних та інституційних чинників (West, Zimmerman, 1987). Підхід, запропонований Вест і Циммерман (1987), зосереджує увагу на тому, що гендер є не стільки стійкою особистісною характеристикою, скільки результатом постійного відтворення певних паттернів у суспільній взаємодії - так званого «doing gender». У військовому середовищі, де культурна модель поведінки жорстко нормована, «виконання гендеру» жінками часто вступає у суперечність із вимогами до «ідеального солдата», яким зазвичай постає тілесно, емоційно і поведінково маскулінізована постать.

Класичний підхід до вивчення гендеру в соціальних структурах базується на концепції «гендерного порядку» (Connell, 1987), який передбачає ієрархію, в основі якої лежить домінування маскулінності над фемінністю. Військо, як одна з найбільш інституційно маскулінізованих сфер, відтворює цей порядок особливо жорстко: через уніформу, дисципліну, структуру командування, культуру взаємодії та систему символічної легітимації сили. Саме тому інтеграція жінок у військові структури вимагає не лише зміни нормативних установок, а й критичного переосмислення самої сутності армії як інституції.

Військова інституція як соціальний феномен має не лише функціональну, а й культурну складову. Згідно з Парсонсом (1951), армія виконує стабілізуючу функцію в соціальному порядку, але цей підхід не враховує змін у соціальній структурі, що виникають внаслідок гендерної інтеграції. Альтернативою цьому є критичні та конструктивістські підходи (Bourdieu, 1991), які трактують армію як поле боротьби за капітал - не лише матеріальний, але й символічний, зокрема визнання, престиж, легітимність. Відповідно, жінки у війську змагаються не просто за доступ до посад, а за право бути видимими, визнаними, прийнятими без умови «бути як чоловіки».

Феміністська теорія відіграє ключову роль у переосмисленні армії як інституції. Такі авторки, як Enloe (2000), наголошують, що жінки історично залучалися до мілітарних структур лише як інструмент - ресурс, який мобілізують у разі потреби, але не визнають у структурі на рівні повноцінної суб'єктності. Це відповідає й сучасній ситуації в арміях багатьох країн, де гендерні реформи декларуються, але водночас відбувається символічне витіснення жінок на периферію військової культури - наприклад, у тиллові служби або комунікаційні підрозділи.

Особливого значення у вивченні військової культури набуває поняття «мілітаризованої фемінності» (Duncanson, 2015), яке розкриває адаптацію жінок до суворих маскулінних норм армії: жінки змушені не лише «бути сильними», але й приховувати емоції, приглушувати фемінність, контролювати мову тіла,

зовнішність і навіть голос. Така ситуація створює ідентичнісний конфлікт, де військова служба вимагає постійної внутрішньої корекції та пристосування.

Концепції військового професіоналізму, розроблені у ХХ столітті, наприклад, у роботах Huntington (1957), Janowitz (1960), Sarkesian (1981), визначали військового як носія спеціалізованих знань і моральної відповідальності. Водночас ці підходи ґрунтувалися на припущенні про гомогенність офіцерського корпусу - а отже, переважно ігнорували жіночий досвід. Але згодом, такі дослідники, як Moskos (1997), Nuciari (1994), Abbot (1988), і зокрема Budesi (2023), переглядають ці моделі з урахуванням гендерної і культурної різноманітності. Вони підкреслюють, що інклюзивне лідерство, повага до відмінностей, адаптивність і відкритість є не менш важливими характеристиками професіоналізму, ніж дисципліна чи компетентність.

У дослідженні Budesi (2023), проведеному на прикладі Збройних Сил Албанії, чітко окреслено, що жінки привносять у військову професію нові підходи до лідерства, командної роботи, ухвалення рішень. Зокрема, респонденти вказували на вищий рівень емоційного інтелекту жінок, їхню здатність розв'язувати конфлікти, дбати про благополуччя підлеглих. Це вказує на те, що жіночий досвід є не загрозою професійності, а її доповненням - тобто чинником, який розширює зміст поняття військової професійності.

У контексті сучасної війни в Україні значну аналітичну цінність має також концепція «гендерної інтеграції» в збройних силах. Гендерна інтеграція, на відміну від простої «інклюзії», передбачає системні зміни в організаційній культурі, управлінні, мові, побуті та структурі кар'єрного просування. Зокрема, дослідження Kronsell (2012) та Carreiras (2006) демонструють, що реальні зміни можливі лише тоді, коли гендер стає не допоміжною темою, а центральним принципом реорганізації інституції. У цьому сенсі жінки у війську не просто долучаються до існуючих структур, а змінюють саму логіку функціонування військової культури, яка зазвичай ґрунтується на виключенні, ієрархії та гомогенності.

У дослідженнях військової соціології дедалі більшого поширення набуває також підхід, що базується на інституціональній теорії змін (Meyer & Rowan, 1977; Scott, 2001). Він дозволяє розглядати Збройні сили не як статичну бюрократичну структуру, а як організацію, що перебуває у постійній взаємодії з соціальним середовищем і зазнає тиску з боку нормативних, культурних і політичних змін. У цьому контексті воєнні реформи, зокрема пов'язані з розширенням прав жінок, постають як спроба досягти інституційної легітимності у нових соціальних умовах. Водночас, як свідчать приклади низки армій (зокрема албанської - Budeci, 2023), між нормативною риторикою та реальними трансформаціями існує глибокий розрив, спричинений опором на рівні повсякденних практик, цінностей, ідентичностей.

Не менш важливими є уявлення про гендер як категорію аналізу влади - тобто як спосіб організації відносин домінування та підпорядкування. У цьому контексті критично важливим є поняття «інтерсекційності» (Crenshaw, 1989), яке дає змогу побачити, як досвід жінки у військовому середовищі ускладнюється перетином із іншими факторами - етнічністю, класом, віком, сексуальною орієнтацією тощо. Жінки, які належать до меншин або мають нестандартні кар'єрні траєкторії, стикаються з подвійним, а то й потрійним тиском - і саме їхній досвід найчастіше не представлений у публічному та науковому дискурсах.

Крім того, дедалі частіше дослідники звертають увагу на соціальну комунікацію як індикатор статусу та ролі жінки в армії. Дискримінаційні практики, зокрема об'єктивація, маргіналізація, приписування сумнівів щодо бойових навичок виявляються у словах, гуморі, жартах, стилях управління - і саме вони формують відчуття неприналежності або «чужості» (Kronsell & Svedberg, 2011). Поняття «інституційної культури» у цьому випадку є ключовим для розуміння механізмів опору змінам: попри формальну рівність, жінки залишаються менш помітними в ухваленні рішень, у системі нагород і

просування, у представництві на символічному рівні (наприклад, у військовій історії, публічних наративах тощо).

Особливої уваги потребує також аналіз фемінізму у військовому контексті. Так званий «мілітаризований фемінізм» (Enloe, 2007) передбачає, що жінки використовуються як доказ прогресу і модернізації армії, але їхній реальний досвід не враховується при побудові військової політики. Це створює небезпеку поверхневої інклюзії, яка не змінює патріархальної сутності армії, а лише маскує її сучасними формами. У відповідь на це з'являється критичний феміністичний підхід до військової служби - він наполягає на тому, що справжня інтеграція можлива лише за умови трансформації самої структури влади в армії, а не лише адаптації жінок до неї.

Актуалізація участі жінок у Збройних силах України на тлі повномасштабної війни зумовила необхідність переосмислення не лише місця жінки у війську, а й базових засад функціонування армії як соціального інституту. Війна як феномен, за класичними уявленнями (Arendt, 1969), виступає не лише засобом насильницького конфлікту, а й потужним каталізатором соціальних трансформацій. У цьому сенсі війна не просто активізує «використання» жінок у нових ролях, а спричиняє руйнування усталених нормативів і відкриває можливості для рефлексії, переосмислення й інституційної інновації. Участь жінок у бойових підрозділах, керівництві, стратегічному плануванні, військовій дипломатії та ветеранському русі трансформує уявлення про військову суб'єктність і водночас ставить нові запитання щодо її нормативної бази та соціальної легітимації.

Звернення до соціологічних підходів у дослідженні цієї теми дозволяє вийти за рамки «біографічного» чи «героїчного» опису жінок-військовослужбовиць. Соціологія пропонує інструменти для аналізу структурних нерівностей та механізмів символічної влади, які визначають, чому одні досвіди стають помітними, а інші залишаються невидимими. Зокрема, концепція «публічної сфери» (Fraser, 1990) дозволяє зрозуміти, що жінки у

війську не завжди мають доступ до артикулювання власного досвіду у домінантному дискурсі. Їхній досвід часто маргіналізується, стискається до другорядних ролей, що нівелює агентність, професіоналізм і бойову участь жінок.

Іншою важливою теоретичною рамкою є підхід до мілітарного громадянства (Lutz, 2001), що дозволяє розглянути, як військова служба пов'язується з повнотою громадянських прав, доступом до політичної участі, соціальних благ і публічного визнання. У багатьох контекстах військова служба асоціюється з вищим рівнем легітимності - так званим «вищим громадянством», яке традиційно було доступне лише чоловікам. Залучення жінок до війська змінює це співвідношення, створюючи нові моделі належності до політичної спільноти, але водночас викликає спротив - як на рівні нормативної культури, так і на рівні бюрократичної практики. Жінки, які здобувають визнання у бою, стикаються з тим, що поза полем битви - в структурі збройних сил, у ветеранських інституціях, у державній політиці - вони залишаються менш видимими та більш маргіналізованими.

Не менш важливим є питання впливу культурного контексту на армію як інституцію. У дослідженнях військових систем пострадянських країн (Eichler, 2012) наголошується, що у випадку України ми маємо справу з армією, яка перебуває у стані транзиту між авторитарною спадщиною та демократичною перспективою. Це означає, що в армії співіснують елементи радянського патерналізму, неформальної ієрархії, маскулінного корпоративізму - разом із європейськими реформами, гендерними політиками та інституційною модернізацією. У такій системі жінка стає індикатором глибших структурних суперечностей: її присутність або відкидається як загроза «традиційному порядку», або використовується як символ реформ, при цьому залишаючи за дужками реальні виклики повсякденного функціонування у військовому колективі.

Таким чином, дослідження жінок в армії торкається фундаментальних понять соціального порядку, ідентичності, громадянства, авторитету й легітимності. У цьому контексті соціологічна перспектива не лише виявляє невидиме, а й ставить під сумнів те, що вважалося прийнятним. Вона дозволяє побачити військову інституцію не як сталу структуру, а як динамічний простір боротьби за інтерпретацію, за право на видимість, за переформатування усталених норм.

Теоретичне підґрунтя роботи базується на переконанні, що жінка в армії - це не виняток із правила, а привід переглянути саму суть військової інституції. Соціологія у цьому випадку є не лише описовою дисципліною, а й інструментом критичного переосмислення - вона дозволяє побачити, як гендер впливає на інституції, і як інституції формують гендер, створюючи рамки прийнятності, професійності, лояльності. Завдяки цьому ми отримуємо не лише аналітичну модель, а й практичні орієнтири для розбудови рівноправного, справедливого, професійного війська.

1.2. Особливості формування ідентичності жінки в армії

Проблема ідентичності жінки у військовому середовищі не є новою і набуває особливої актуальності в умовах активної мілітаризації сучасних країн. Як показує історичний аналіз, у процесі залучення жінок до збройних сил держави найчастіше не намагаються кардинально переглянути усталені гендерні ролі, а лише ситуативно адаптують традиційні моделі під актуальні потреби. Досвід Великої Британії та СРСР під час Другої світової війни свідчить про те, що навіть масове залучення жінок до війська не супроводжувалося відчутними змінами у військовій структурі чи переглядом їхнього статусу в армії. Обидві держави використовували жінок як ресурс, що компенсував нестачу чоловіків на фронті, але не мали наміру визнавати їх повноправними учасницями бойових дій (Zalietok, 2024).

У Великій Британії жінок спочатку залучали виключно на позиції, що відповідали традиційним уявленням про “жіночу працю” - медсестри,

секретарки, радистки. Проте з ускладненням бойової ситуації коло доступних посад розширювалося, і жінки почали обіймати формально некомбатантські, але фактично небезпечні й бойові ролі, зокрема в протиповітряній обороні. Хоча офіційно їм було заборонено натискати на спусковий гачок, вони фактично брали участь у знищенні ворога, керуючи системами наведення, заряджаючи гармати, виявляючи ворожі цілі (Zalietok, 2024). Цей досвід показує, що формальні обмеження не відображали реального внеску жінок у ведення бойових дій. Проте навіть у таких умовах британська військова система наполягала на уявленні жінки як “допоміжної сили”, не визнаючи її як повноцінну солдатку.

В СРСР ситуація була схожою за суттю, хоч і дещо відмінною за формою. Радянська риторика активно експлуатувала образ “рівноправ’я статей”, декларуючи, що жінки мають право зі зброєю в руках захищати Батьківщину. Однак уже на початку німецько-радянської війни у публічному дискурсі домінував образ жінки як жертви, працівниці тилу або медичної працівниці. Жінки-військові довгий час залишались “невидимими” в радянських ЗМІ, їхній внесок замовчувався, а замість визнання масштабу участі публічно демонструвалися лише приклади окремих героїнь (Zalietok, 2024). Таким чином, жіноча присутність на фронті постала не як норма, а як виняток, який підтверджував усталений патріархальний порядок.

І у Великій Британії, і в СРСР військова служба жінок супроводжувалася численними труднощами, свідченням чого є брак відповідної амуніції, зручного одягу, умов проживання та базових побутових потреб. У Британії чимало жінок залишали військову службу через суворі умови, а в СРСР жінки отримували чоловічу форму на декілька розмірів більшу, що не лише створювало фізичний дискомфорт, а й ставало підґрунтям для глузувань з боку побратимів (Zalietok, 2024). Це ще раз підкреслює, що залучення жінок до війська відбувалося не системно, а як реакція на критичну потребу - без відповідного планування та забезпечення.

Процес демобілізації в обох країнах також був гендерно забарвленим. Жінок повертали до цивільного життя першими, пропонуючи мінімальну підтримку, зокрема - матеріальну, психологічну та професійну. У Великій Британії лекції перед демобілізацією наголошували на ролі жінки як дружини й матері, а не як повноправної громадянки з правом на подальший професійний розвиток. У СРСР жінки-ветеранки були фактично витіснені з публічного простору, багато з них приховували факт своєї служби через страх стигматизації, звинувачення у “нежіночій поведінці” або аморальності (Zalietok, 2024).

Можна з впевненістю зробити висновок, що в історичній перспективі ідентичність жінки в армії формувалась не в умовах підтримки та інтеграції, а в середовищі постійного підлаштування під патріархальні очікування. Військові структури не були готові сприймати жінок як повноцінну частину мілітарної спільноти, надаючи їм лише тимчасові, обмежені можливості участі, а після завершення війни - спонукаючи їх повернутися до “традиційної” ролі. Усе це суттєво впливало на самосприйняття жінок-військових, їхню видимість у суспільстві та перспективи для наступних поколінь.

Вивчення досвіду жінок у сучасних західних арміях, зокрема в норвезькій, поглиблює розуміння того, як формується жіноча військова ідентичність у контексті, де домінує маскулінна модель солдата. Незважаючи на формальне рівноправ'я, жінки у війську змушені адаптувати свою поведінку до очікувань, які відповідають гегемонному уявленню про солдата як мужнього, фізично сильного, стійкого та рішучого чоловіка. Така модель створює структурний тиск на жінок, які прагнуть бути визнаними повноцінними солдатками, змушуючи їх підлаштовувати свою поведінку, голос, навіть амбіції відповідно до очікувань маскулінного середовища (Kaspersen, 2023).

Дослідження Касперсен (2023) базується на глибинних інтерв'ю з жінками-курсантками Норвезької військової академії, які вже мали досвід служби у військах. Ці жінки, як засвідчено в інтерв'ю, регулярно стикалися з

принизливими коментарями, недовірою до їхніх професійних здібностей, а також з обмеженнями доступу до фізично вимогливих посад. Наприклад, багато хто зазначав, що для здобуття довіри або отримання відповідальних завдань їм доводилося спочатку «доводити», що вони не гірші за чоловіків. Це включає готовність терпіти гендерно зумовлені жарти або не реагувати на принизливі висловлювання, аби не стати тією «надто чутливою дівчиною», яка «псує атмосферу» (Kaspersen, 2023).

Формування ідентичності солдатки відбувається через постійне балансування між жіночністю та військовою суб'єктністю. Авторка дослідження демонструє, що жінки навчаються приховувати або приглушувати риси, які вважаються фемінними - ніжність, чутливість, співчуття - на користь жорсткості, фізичної витривалості, мовчазливості, стриманості. Наприклад, одна з учасниць інтерв'ю зізналася, що навмисно тренує нижчий тон голосу, бо сприймає його як ознаку авторитетності, а високий голос - як щось недостойне військової (Kaspersen, 2023).

Крім зовнішньої адаптації, важливим викликом для ідентичності жінки у війську стає вибір між мовчанням і висловленням протесту. Авторка підкреслює, що багато жінок уникають звернень і скарг про неприпустиму поведінку по відношенню до них - включаючи сексуальні домагання - оскільки розуміють, що такий вчинок зробить їх мішенню для осуду та ізоляції; жінки, які намагаються порушити встановлені норми, ризикують втратити своє визнання в очах колективу (Kaspersen, 2023).

Отже, військова служба для жінки - це не лише професійна діяльність, а й постійна гра зі зміною ролей, в якій вона змушена або підлаштовуватися під маскуліний шаблон, або ризикувати власною маргіналізацією. Це створює замкнене коло: щоб бути прийнятою, жінка має відмовлятися від частини власної ідентичності, а спроба зберегти її - карається організаційно й соціально. Такі умови не лише позбавляють армію потенціалу жіночої участі, а й відтворюють культурні моделі, які протилежать принципам рівності та

відкритості. Визнання проблеми, що жіноча ідентичність стикається з системним тиском у межах армійської інституції, є критичним етапом для її подолання.

Уявлення про військову ідентичність у XXI столітті дедалі більше відходить від уніфікованої маскулінної моделі, заснованої на жорсткій дисципліні, фізичній силі й безапеляційному командуванні. Дослідження, проведене Мімозою Будеці серед особового складу Збройних сил Албанії, засвідчує, що поняття військового професіоналізму нині дедалі більше наповнюється соціальними, етичними та інклюзивними складниками, а різноманітність, зокрема гендерна, починає відігравати помітну роль у формуванні цієї нової моделі (Budeci, 2023).

Особливу увагу в дослідженні приділено ролі жінок у війську. Жінки, згідно з висновками учасників, привносять до військових підрозділів не лише інший досвід і підходи до вирішення проблем, але й підвищують загальний рівень емоційного інтелекту, ефективності комунікації, лідерської інклюзії та етичного прийняття рішень. Ці риси часто контрастують з домінантною, традиційною “командно-авторитарною” моделлю і, як наслідок, викликають як схвалення, так і опір (Budeci, 2023).

Водночас, військове середовище не позбавлене проявів непрофесіоналізму, серед яких особливе занепокоєння викликають гендерні стереотипи, подвійні стандарти та дискримінація. Респонденти відзначали, що жінки часто стикаються з заниженими очікуваннями щодо фізичної підготовки та бойової ефективності, а також з посиленим контролем за зовнішнім виглядом і поведінкою. Ці подвійні стандарти не лише впливають на можливості жінок для кар’єрного зростання, але й формують спотворене уявлення про професіоналізм усього військового колективу (Budeci, 2023). Більше того, жінки, що демонструють риси, які асоціюються зі стереотипною “чоловічою” лідерською поведінкою, нерідко отримують менш позитивну оцінку, ніж їхні колеги-чоловіки з ідентичним профілем дій.

Загалом дослідження Будеці (2023) підкреслює, що військова професійна ідентичність є динамічною конструкцією, що формується у взаємодії індивідуальних якостей, інституційних практик і соціального контексту. Присутність жінок у цій конструкції відіграє не лише роль статистичної репрезентації, а й суттєво змінює якість взаємодії, етичні стандарти й саму логіку функціонування військової професії. У цьому сенсі ідентичність жінки в армії є не просто адаптацією до існуючої моделі, а потенційним ресурсом для її трансформації.

Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що ідентичність жінки в армії формується в напруженій динаміці між адаптацією до військової культури, побудованої на гегемонній маскулінності, та спробами трансформувати цю культуру зсередини. Участь жінок у збройних силах більше не є аномалією чи винятком - вона дедалі більше набуває системного характеру, однак цей процес не є лінійним. Як було засвідчено у проаналізованих дослідженнях, ідентичність військовослужбовиці - це завжди результат балансу між внутрішніми очікуваннями, професійними амбіціями, гендерними нормами та зовнішніми чинниками, такими як ставлення суспільства, законодавчі обмеження чи медійна репрезентація.

Порівняння даних із норвезького та албанського військових контекстів засвідчує, що незалежно від рівня формальної рівності, жінки у війську змушені вибудовувати власну ідентичність у режимі постійної рефлексії та корекції. У норвезькому кейсі (Kaspersen, 2023) жінки-військовослужбовиці вдаються до стратегії «інструментального маскування» - вони змінюють поведінку, мовлення, тілесну пластику, щоб відповідати очікуванням «справжнього солдата». В албанських збройних силах, згідно з дослідженням Будеці (2023), жінки стикаються з подвійними стандартами та знеціненням у структурі, де символічне визнання не завжди супроводжується практичними можливостями просування. Водночас ці приклади засвідчують, що жінки не є пасивними об'єктами, а активними творчинями нових форм професійної

суб'єктності - вони вчать поєднувати елементи фемінного з мілітарним, змінюючи тим самим саму сутність військової ідентичності.

Інституційна культура військових структур, як показано в обох дослідженнях, залишається стійко гетеронормативною й орієнтованою на маскулінні моделі. Навіть у країнах, які активно впроваджують гендерно-чутливі реформи, реальна трансформація на рівні практик, мови, символів відбувається повільно й суперечливо. У цьому контексті вагомим є не лише правовий статус жінки у війську, а й повсякденна культура взаємодії: ставлення колег, підтримка командирів, доступ до неформальних мереж, визнання досягнень. Саме ці структури визначають, чи буде жінка відчувати себе повноцінною частиною колективу, чи залишиться маргіналізованою учасницею, змушеною постійно доводити свою цінність.

Зрештою, питання ідентичності жінки в армії є питанням не лише індивідуального вибору чи кар'єрної реалізації - воно є індикатором стану всієї військової інституції, її спроможності до змін, відкритості, гнучкості та здатності інтегрувати нові соціальні ролі без руйнування базових принципів. Жінки у війську - це не просто нові обличчя у формі, а дзеркало, в якому армія бачить саму себе: чи є вона справді сучасною, професійною та інклюзивною структурою, чи лишається архаїчним простором, що відтворює патріархальні моделі. Аналіз жіночої військової ідентичності дозволяє краще зрозуміти, куди рухається армія в цілому - і якою вона має стати у майбутньому.

У контексті сучасних трансформацій збройних сил і зростаючої участі жінок що проходять військову службу питання гендерних відмінностей набуває особливого значення як у науковому, так і в практичному вимірах. Армія, будучи традиційно маскулінною інституцією, як ми вже з'ясували, історично будувалася за зразком чоловічої моделі соціалізації, що наклало глибокий відбиток на організаційні культури, системи командування, розподіл ролей і навіть на концепції військової ефективності. Включення жінок у ці структури вимагає насамперед якісного осмислення специфіки їхньої служби, соціальних

очікувань, досвіду та викликів, із якими вони стикаються у процесі військової кар'єри. Гендерні відмінності в армії проявляються як у фізіологічних, психологічних, так і у соціально-структурних аспектах - від особливостей кар'єрного просування і впливу на задоволеність службою до форм взаємодії в колективі, стилів лідерства та впливу позаслужбових чинників, таких як сімейні ролі, партнерство, материнство. Дослідження цих аспектів є необхідним для формування справді інклюзивного й ефективного військового середовища, яке зважає на різноманітність досвідів та сприяє рівним умовам служби для всіх військовослужбовців незалежно від статі.

Питання задоволеності військовослужбовців своєю професійною кар'єрою давно перебуває в центрі уваги дослідників, оскільки воно тісно пов'язане з такими ключовими аспектами, як бойова готовність, утримання кадрів та організаційна ефективність. Однак упродовж останніх років все більшої уваги набуває вивчення гендерної специфіки цих процесів, особливо в контексті зростаючої присутності жінок у збройних силах. Дослідження Street, T., Lewin, A., Woodall, K., Cruz-Cano, R., Thoma, M., & Stander, V. A. (2022) аналізує широкий спектр як сімейних, так і військових факторів, які впливають на рівень задоволеності службою серед чоловіків та жінок-військовослужбовиць США. Авторки зосереджуються на відмінностях у сприйнятті стресу, ролі подружньої підтримки, соціальних ресурсах, а також на впливі таких факторів, як бойові ротації, психічне здоров'я та зайнятість подружжя.

Також на сімейні взаємовідносини у родинях військових звертають увагу Коломієць та Івіна, у своїй статті вони стверджують, що сімейні конфлікти військових пов'язані з умовами служби, що включає тривалі відрядження, загрози життю, складності повернення до мирної буденності. Ці обставини створюють сильну психологічну напругу, яка впливає на взаємини в родині. Часто це проявляється у конфліктах, викликаних нерівним розподілом обов'язків, відсутністю злагоди у вихованні дітей, а також труднощами

адаптації військових до мирного побуту. Після повернення додому дехто з них має складнощі у відновленні емоційного контакту з близькими, що може бути пов'язано з посттравматичними симптомами, замкнутістю чи агресією (Коломієць, Івіна, 2024).

Щоб зменшити напругу в сім'ях військовослужбовців, важливо розвивати систему підтримки, яка охоплює психологічну допомогу, освітні програми для родин, консультації з фахівцями, а також створення ресурсних центрів. Такі заходи можуть допомогти у вирішенні конфліктів, покращити комунікацію в родині та полегшити процес повернення до мирного життя. Досвід інших країн може стати орієнтиром для вдосконалення національних політик у сфері соціальної підтримки. Посилення допомоги сім'ям військових - це не лише гуманітарне завдання, а й елемент забезпечення стійкості держави (Коломієць, Івіна, 2024).

Результати ж дослідження Street та співавторів виявили, що хоча загалом задоволеність службою підвищувалася при наявності соціальної підтримки та вищої якості подружніх стосунків, між чоловіками й жінками існують важливі відмінності. Наприклад, чоловіки демонстрували стабільний позитивний зв'язок між підтримкою з боку родини та задоволеністю службою, тоді як для жінок цей ефект виявився складнішим: у разі наявності бойового досвіду високий рівень соціальної підтримки несподівано корелював із нижчим рівнем задоволеності кар'єрою. Цей парадоксальний результат може вказувати на існування невидимого тиску або конфлікту між професійними і сімейними ролями, який загострюється для жінок у бойових умовах.

Крім того, традиційні гендерні ролі відіграють значну роль у формуванні кар'єрних очікувань і підтримки з боку подружжя. Дослідження показало, що жінки-військовослужбовиці частіше стикаються з недостатньою підтримкою з боку своїх чоловіків, особливо якщо останні мають традиційні уявлення про гендерні ролі. Це ускладнює баланс між службою і родиною та може призводити до зниження мотивації жінок залишатися на службі.

Продовжуючи розгляд проблематики гендерних відмінностей у контексті задоволеності військовою кар'єрою, слід окремо зупинитися на взаємозв'язку між військовим середовищем та суб'єктивним досвідом службовиць-жінок, який нерідко залишається поза увагою уніфікованих оцінок організаційного клімату. Дослідження Street та співавторів (2022) показує, що жінки частіше ніж чоловіки сприймають військову службу як таку, що не завжди сумісна з їхнім особистим життям. Цей конфлікт ролей має глибоку соціокультурну основу: попри офіційну рівність, військова культура лишається побудованою за зразком чоловічих кар'єрних траєкторій, у яких сім'я традиційно підпорядковується роботі. Для жінок, які стикаються з подвійним навантаженням - професійним і домашнім - така логіка є джерелом постійного напруження та відчуття розриву між очікуваннями і реальністю.

Авторки також вказують на потенційну нерівність у кар'єрних перспективах, яка пов'язана з гендерованими очікуваннями щодо мобільності, гнучкості та готовності до частих переміщень. У багатьох випадках жінки-військовослужбовиці виявляються менш мобільними через необхідність враховувати сімейні обставини, особливо якщо вони є основними доглядачками за дітьми. Хоча формально служба надає рівні можливості, на практиці саме ці умови можуть знижувати їхні шанси на просування по службі. Така ситуація вимагає перегляду кадрової політики, зокрема щодо гнучких форматів служби, врахування сімейного контексту у плануванні кар'єрних шляхів, а також створення підтримуючого середовища на рівні командирів і колективів.

Важливо наголосити, що запропонована авторками Street, T., Lewin, A., Woodall, K., Cruz-Cano, R., Thoma, M., & Stander, V. A. (2022) аналітична модель дозволяє вийти за межі спрощеного розуміння «задоволеності» як суто особистої характеристики. Вона вказує на те, що задоволення службою формується в складному полі взаємодії між індивідуальним досвідом, соціальним оточенням і структурними особливостями військової інституції. Гендер у цьому випадку виконує роль не лише змінної, а глибшої аналітичної

категорії, яка показує, як неоднакове розміщення чоловіків і жінок у політичних, сімейних та професійних структурах впливає на їхню суб'єктивну оцінку військової кар'єри.

Аналіз результатів цього дослідження дозволяє не лише ідентифікувати ключові виклики для жінок у війську, а й вказує на потенційні напрями реформ: це і розвиток гендерно-чутливого лідерства, і впровадження програм підтримки сімей військових, і переосмислення критеріїв «ідеального військового». Лише комплексне врахування таких відмінностей може сприяти побудові армії, де задоволеність службою не буде залежати від статі, а визначатиметься рівнем справедливості, інституційної підтримки та реального професіоналізму.

У контексті дослідження особливостей військової служби, аналіз повсякденних практик, пов'язаних із ризикованою поведінкою, зокрема з вживанням алкоголю, відкриває нові грані у розумінні гендерної специфіки військової соціалізації. Стаття, підготовлена дослідницькою групою Richer, I., Therrien, M., & Wang, Z.(2023), фокусується на вивченні гендерних відмінностей у поширеності небезпечного та епізодичного вживання алкоголю серед військовослужбовців збройних сил Канади, а також на визначенні основних чинників, що корелюють із такими паттернами поведінки. Дослідження є особливо важливим, оскільки дозволяє побачити, як культурні норми, службове навантаження, ментальне здоров'я та соціальні очікування взаємодіють із гендером, формуючи різні ризики для чоловіків і жінок.

У середовищі, де вживання алкоголю часто виступає засобом соціальної інтеграції, відмова від таких практик може сприйматися як відчуження або «випадання» з групи. Жінки, які прагнуть бути сприйнятими на рівні з чоловіками, іноді змушені брати участь у таких культурно нормалізованих актах, навіть якщо це суперечить їхнім власним звичкам чи особистим кордонам. Це і є яскравим прикладом того, як інституційна культура може чинити тиск на індивіда, формуючи ризиковані моделі поведінки в ім'я колективної єдності.

Крім культурного тиску, дослідження ідентифікує низку соціально-психологічних чинників, які сприяють зловживанню алкоголем. Серед них - симптоми депресії, тривожності, посттравматичного стресового розладу (ПТСР), труднощі з адаптацією після повернення з ротації, а також відсутність достатньої соціальної підтримки. Важливо, що ці чинники по-різному впливають на жінок і чоловіків: наприклад, у жінок набагато вищий рівень кореляції між психоемоційними труднощами та небезпечним вживанням алкоголю. Це свідчить про те, що для жінок алкоголь у деяких випадках виконує функцію емоційного регулятора - тобто стає способом приглушення внутрішніх переживань, у той час як для чоловіків - частіше виконує соціальну або статусну функцію (Richer, Therrien, & Wang, 2023).

Один із найважливіших аспектів, на якому акцентують автори дослідження, полягає в тому, що гендер сам по собі не є єдиною змінною, яка визначає схильність до ризикованої поведінки. У роботі наголошується на необхідності врахування інтерсекційних чинників - зокрема віку, рангу, досвіду бойових дій, стану ментального здоров'я та сімейного статусу - при аналізі статистики вживання алкоголю. Такий підхід дозволяє уникнути редукціонізму, в якому «жінка у війську» постає як уніфікований тип, натомість відкриває складну картину перетину численних вразливостей. Наприклад, молода жінка з бойовим досвідом і відсутністю підтримки в підрозділі матиме кардинально інші ризики, ніж старша офіцерка з родиною та стабільною соціальною мережею.

Найбільш тривожним висновком дослідження є той факт, що при однакових рівнях вживання алкоголю жінки значно рідше отримують доступ до реабілітаційних чи консультаційних програм. Це пов'язано не лише з формальними бар'єрами, а й із упередженим ставленням у самій системі: жінки часто уникають звернення по допомогу через страх стигматизації, втрати авторитету або впливу на кар'єру. У цьому аспекті гендерна нерівність проявляється навіть у системах підтримки - ті, хто мали би бути захищені,

фактично залишаються наодинці зі своїми проблемами (Richer, Therrien, & Wang, 2023).

У світлі цих результатів дослідники рекомендують не лише розширення доступу до психосоціальних послуг для всіх військовослужбовців, а й обов'язкову інтеграцію гендерної компоненти у всі рівні профілактики, інтервенцій і реабілітації. Слід впроваджувати чутливе навчання для командирів, забезпечувати гендерно збалансовану підтримку в психологічних службах, створювати безпечні простори для саморефлексії і звернення по допомогу.

Таким чином, дослідження Richer, I., Therrien, M., & Wang, Z.(2023) додає вагомий компонент до ширшої теми гендерних відмінностей у військовому досвіді. Воно демонструє, що підхід до жінок у війську як до «таких самих, як чоловіки» є не лише поверховим, а й потенційно шкідливим - він ігнорує реальні відмінності у соціальному розміщенні, емоційних ресурсах, доступі до підтримки та характері викликів. Лише шляхом визнання цих відмінностей і цілеспрямованої роботи із системною нерівністю можна сформувати гідне військове середовище.

Звернімося до ще одного важливого аспекту - психологічної стійкості як ключового ресурсу професійного функціонування військовослужбовиць. Дослідження Zev A. Iversen та Moshe Almagor Tikotzki (2023), проведене в контексті Ізраїльських сил оборони (IDF), є цінним джерелом емпіричної інформації щодо гендерної специфіки офіцерської резильєнтності, її виміру, структури та практичного значення.

Як виявилось, жінки-курсантки Ізраїльських збройних сил мають статистично значимо вищі показники соціальної підтримки, що свідчить про їхню здатність будувати стійкі міжособистісні зв'язки, спиратися на соціальне оточення у стресових ситуаціях та ефективно використовувати зовнішні ресурси для стабілізації емоційного стану. Ця тенденція відображає більш

широку соціальну динаміку: жінки зазвичай мають більший досвід емоційного обміну, звернення по допомогу, готовності відкрито говорити про труднощі (Iversen, Tikotzki, 2023).

У жіночих стратегіях адаптації та виживання в армії чітко проглядається перевага комунікативних, кооперативних та емоційно-орієнтованих підходів, що дозволяє їм ефективніше долати не лише службові виклики, а й численні психологічні бар'єри, пов'язані з дискримінацією, стереотипами, високими очікуваннями і часто браком визнання. У цьому контексті важливо відзначити, що жіноча резильєнтність базується не на ізоляції чи «залізній витривалості», а на соціальній взаємодії, емоційній гнучкості та здатності інтегрувати різні ролі - професійну, сімейну, особисту - в цілісну ідентичність. Такий підхід відкриває нові перспективи для переосмислення моделі військової стійкості, яка традиційно була побудована за чоловічим шаблоном (Iversen, Tikotzki, 2023).

Результати дослідження Іверсена й Тікотцкі дають змогу не лише зрозуміти ресурси офіцерської стійкості, а й зафіксувати способи, в які військова організація сама впливає на формування цих ресурсів у жінок. Адже інституційна культура армії - особливо у своїх формалізованих процедурах відбору, оцінювання, навчання - не є нейтральною. Вона продукує певні уявлення про те, хто є «ідеальним військовим лідером», які якості вважаються ключовими, а які - вторинними або навіть небажаними. У цьому контексті жінки опиняються в ситуації постійного доведення своєї «придатності» до системи, яка історично не була налаштована на включення жіночого досвіду.

Це створює додатковий тиск: жінкам необхідно не лише опанувати обсяг фахових знань та військових навичок, а й постійно демонструвати компетентність, уникати будь-яких проявів емоційної вразливості, що можуть бути інтерпретовані як слабкість, і водночас зберігати «правильний баланс» між жорсткістю та емоційною гнучкістю. Усе це формує особливий тип психологічної напруги, яка не завжди очевидна для командування чи колективу,

але суттєво впливає на загальну стійкість, мотивацію та задоволення службою (Iversen, Tikotzki, 2023).

У дослідженні чітко простежується, що резильєнтність не є суто індивідуальною якістю - вона формується в тісній взаємодії з колективом, лідерами, культурою зворотного зв'язку, рівнем справедливості у прийнятті рішень. І тут виявляється чергова гендерна різниця: жінки у війську сильніше залежать від якості соціального середовища, їхня стійкість є більш чутливою до проявів підтримки або, навпаки, ізоляції, недовіри, ігнорування. Натомість у чоловіків існує більш сталий індивідуалізований паттерн реагування, що може бути одночасно їхньою перевагою й уразливістю - зокрема, у питанні ігнорування ознак вигорання або депресії.

З огляду на це, важливим висновком дослідження є необхідність гендерно-диференційованих стратегій підготовки та підтримки. Традиційні програми побудови стійкості, які орієнтовані на когнітивно-поведінкову перебудову мислення, розвиток самоконтролю, моделювання успіху, можуть виявитися недостатніми для жінок, які стикаються з додатковими бар'єрами. Їм необхідні не лише інструменти саморегуляції, а й простір для емоційної взаємодії, групової рефлексії, менторства з боку старших військовослужбовиць, захищеного проговорення досвіду дискримінації чи внутрішніх конфліктів.

Водночас жінки можуть виступати як носійки нових моделей офіцерського лідерства, де домінують не авторитаризм чи вертикальне управління, а підтримка, відкритість до діалогу, уважність до психоемоційного стану підлеглих. Це особливо актуально в умовах війни нового типу, де лінії фронту умовні, а адаптивність, гнучкість, командна динаміка виходять на перший план. У таких умовах психологічна стійкість - це здатність трансформувати енергію напруги у стабільну взаємодію, конструктивне ухвалення рішень, збереження людяності у надскладних умовах (Iversen, Tikotzki, 2023).

Здійснений аналіз дає нам змогу зрозуміти, що гендер є не лише змінною, яка впливає на досвід військової служби, а й глибоко структурованим фактором, який формує способи адаптації, кар'єрні траєкторії, форми психологічної стійкості та рівень задоволеності службою. Жінки у війську часто стикаються з подвійним тиском: з одного боку - необхідністю відповідати жорстким професійним стандартам, побудованим за маскулінізованим зразком; з іншого - потребою балансувати між професійною самореалізацією та суспільними/сімейними очікуваннями.

Аналіз гендерних відмінностей у військовій службі засвідчує необхідність трансформації військової культури в напрямку більшої відкритості до різних моделей професіоналізму, адаптації та лідерства. Інтеграція жінок у збройні сили - це не лише питання формальної інклюзії, а виклик для всієї системи, яка має навчитися враховувати різні траєкторії досвіду, типи вразливості та ресурси ефективного функціонування. Лише в такий спосіб можлива по-справжньому сучасна, гуманна і результативна армія, в якій служба жінки - не виняток, а норма, що визнається, підтримується і розвивається.

1.3. Жінки-ветеранки: постслужбові виклики та підтримка

Завершення військової служби для жінок-військовослужбовиць є складним багатовимірним процесом, що характеризується унікальними викликами та особливостями, які суттєво відрізняються від досвіду їхніх колег-чоловіків. У контексті російсько-української війни, коли кількість жінок у лавах Збройних Сил України та інших військових формувань значно зростає, питання постслужбової адаптації жінок-ветеранок набуває особливої актуальності та соціальної важливості. Традиційні уявлення про роль жінки в суспільстві вступають у конфлікт з реальністю військового досвіду, створюючи складні ідентичнісні дилеми та соціальні виклики для тих, хто повертається до цивільного життя після служби в умовах активних бойових дій.

Перехід від військової до цивільної ідентичності для жінок ускладнюється наявністю подвійної стигматизації: з одного боку, суспільство

часто не сприймає жінок як повноцінних учасниць бойових дій, применшуючи значення їхнього внеску у військо, з іншого боку - існує стереотипне очікування щодо швидкого повернення до традиційних ролей матері, дружини, домогосподарки. Така невидимість жінок-ветеранок у громадському дискурсі призводить до системного ігнорування їхніх специфічних потреб та викликів, що потребують окремого розгляду та аналізу в контексті сучасної соціологічної науки.

Феміністичні теоретичні підходи до аналізу постслужбового досвіду жінок-ветеранок дозволяють переосмислити традиційні концепції ветеранства через призму гендерної перспективи, виявляючи системні нерівності та дискримінаційні практики, що впливають на процеси реінтеграції жінок у цивільне суспільство. Особливої уваги заслуговують питання доступу до соціальної, медичної та психологічної підтримки, адже існуючі системи часто орієнтовані на потреби чоловіків-ветеранів і не враховують специфіку жіночого досвіду військової служби та її наслідків.

Аналіз постслужбових викликів жінок-ветеранок вимагає комплексного підходу, що враховує як індивідуальні психологічні та соціальні аспекти адаптації, так і структурні особливості суспільного ставлення до жінок у військовій сфері. Розуміння цих процесів є критично важливим для розробки ефективних програм підтримки та реінтеграції, а також для формування більш інклюзивного суспільного дискурсу щодо ролі жінок у захисті національної безпеки та їхніх прав на повноцінну участь у всіх сферах суспільного життя після завершення військової служби.

Дослідження британських науковців Godier-McBard, Gillin та Fossey (2022) розкриває системні проблеми у сфері надання медичної та соціальної підтримки жінкам-ветеранкам, які є характерними не лише для Великої Британії, але й мають універсальне значення для розуміння постслужбових викликів жінок-військовослужбовиць у міжнародному контексті. Основна теза дослідників полягає в тому, що сектор підтримки ветеранів історично

формувався навколо потреб чоловіків, що призвело до створення чоловічо-орієнтованих та чоловічо-домінованих систем підтримки, які не враховують специфічних потреб жінок-ветеранок.

Особливо показовим є виявлений дослідниками підхід "ставтеся до всіх як до чоловіків", який характеризує загальну філософію надання послуг ветеранам. Коли представники організацій стверджують, що вони "справедливі до всіх", насправді це означає, що "ми ставимося до всіх як до чоловіків". Такий підхід призводить до створення пакетів підтримки, які розроблені виключно для чоловіків та орієнтовані на них, включаючи програми перехідної підтримки для тих, хто залишає службу, а також медичну та соціальну підтримку після звільнення (Godier-McBard, Gillin, Fossey, 2022).

Дослідження виявляє, що чоловічо-домінантна природа сектору підтримки ветеранів проявляється не лише у складі отримувачів послуг, але й у керівництві організацій. Godier-McBard зі співавторами (2022) констатують, що благодійний сектор підтримки ветеранів "керується білими чоловіками" з попередніх епох служби, з помітною відсутністю жінок та представників етнічних меншин на керівних посадах. Така гомогенність керівництва неминуче впливає на формування пріоритетів та підходів до надання послуг, створюючи системні бар'єри для врахування потреб різноманітних груп ветеранок/ів.

Результати дослідження також свідчать про те, що жінки-ветеранки рідше звертаються до спеціалізованих ветеранських служб порівняно з чоловіками, натомість частіше користуються загальними службами охорони здоров'я. Це може бути пов'язано з тим, що жінки або не ідентифікують себе ветеранками, або не почуваються комфортно, звертаючись до чоловічо-домінованих ветеранських служб. Такий вибір жінок-ветеранок на користь неспеціалізованих послуг може призводити до отримання менш кваліфікованої допомоги, оскільки цивільні інстанції можуть не мати достатнього розуміння специфіки військового досвіду та його впливу на здоров'я і благополуччя після завершення служби (Godier-McBard, Gillin, Fossey, 2022).

Також важливо розглянути виявлені суперечливі підходи до вирішення проблем жінок-ветеранок, що демонструють складність та багатогранність питання постслужбової підтримки. Дослідники виявили принципові розбіжності серед практикуючих фахівців щодо необхідності створення гендерно-специфічних або гендерно-чутливих послуг для жінок-ветеранок, що відображає більш широкі дебати про підходи до забезпечення рівності та інклюзивності у сфері ветеранської підтримки.

Прихильники створення "жіночо-дружніх послуг" наголошують на необхідності формування психологічно безпечних просторів, де жінки можуть об'єднуватися та обговорювати свій досвід. За Godier-McBard зі співавторами (2022), особливо важливим це є для жінок, які пережили військову сексуальну травму, оскільки для них доступ до чоловічо-домінованих служб підтримки може бути категорично неприйнятним. Дослідники підкреслюють, що для таких жінок створення безпечних просторів не є розкішшю, а життєвою необхідністю, що дозволяє їм почати говорити про свої травматичні переживання та отримувати адекватну підтримку (Godier-McBard, Gillin, Fossey, 2022).

Водночас, альтернативна точка зору, представлена у дослідженні, стверджує, що гендерно-специфічні послуги можуть суперечити так важко набутій інтегрованості жінок у чоловіче середовище. Godier-McBard та колеги (2022) наводять думку деяких респондентів про те, що багато жінок, які були інтегровані у військову службу, можуть негативно сприймати ідею створення суто жіночих груп, оскільки це суперечить їхній звичці функціонувати у чоловічо-домінованому середовищі. Такий підхід відображає складність жіночої військової ідентичності, де адаптація до маскуліної культури може створювати внутрішній конфлікт з потребою у гендерно-специфічній підтримці.

Результати дослідження демонструють парадоксальну ситуацію: з одного боку, жінки-ветеранки потребують спеціалізованої підтримки через унікальні виклики, пов'язані з їхнім гендером та військовим досвідом, з іншого боку - створення окремих послуг може сприйматися як дискримінаційне або таке, що

суперечить принципам рівності. Godier-McBard та колеги (2022) показують, що найефективнішим підходом може бути індивідуалізований підхід до надання підтримки, який враховує особливості кожної конкретної жінки-ветеранки, а не застосовує універсальні рішення, засновані виключно на гендерній приналежності.

Продовжуючи розглядати тему викликів ветеранок, варто звернути увагу на матеріал West & Antrobus (2022). У статті розглядається, як жінки-ветеранки, ставши критичними феміністичними дослідницями, переосмислюють свій досвід військової служби. Авторки, колишні офіцерки Королівського флоту та Королівських повітряних сил Великої Британії, зазначають, що лише після завершення служби та занурення в академічне середовище вони змогли критично оцінити гендеровану природу військової інституції. Під час служби вони часто ігнорували або не усвідомлювали дискримінаційні практики, прагнучи "вписатися" в чоловічу домінуючу культуру армії.

Після завершення служби та переходу до академічної діяльності, авторки зіткнулися з новими викликами. Їхній військовий досвід сприймався деякими представниками академічної спільноти з підозрою, особливо серед феміністичних дослідниць, які асоціюють військову службу з насильством і патріархатом. Таким чином, жінки-ветеранки опинилися в позиції "інсайдерок-аутсайдерок": з одного боку, вони мають унікальний досвід служби, з іншого - стикаються з недовірою як з боку військових, так і з боку академічної спільноти (West & Antrobus, 2022).

Цей подвійний статус дозволяє їм критично переосмислювати як військову, так і академічну культури, виявляючи приховані гендерні упередження та дискримінаційні практики. Авторки підкреслюють важливість включення голосів жінок-ветеранок у дослідження військової сфери, оскільки їхній досвід може пролити світло на аспекти служби, які залишаються невидимими для інших (West & Antrobus, 2022).

Продовжуючи розгляд, важливо відзначити, що досвід жінок-ветеранок, які стали критичними феміністичними дослідницями, дозволяє не лише рефлексувати власне минуле, але й концептуалізувати службу в армії як складний, багатовимірний феномен. За West & Antrobus (2022), на момент активної служби багато жінок не лише не визнавали дискримінаційних аспектів військового життя, але й несвідомо адаптувалися до них, сприймаючи жорстку дисципліну, ієрархію та навіть прояви сексизму як "норму" професійної культури. Лише з часом, покинувши середовище, яке диктує однозначну лояльність до інституції, з'являється можливість дистанції - необхідної для критичного осмислення.

Після цієї зміни перспективи стає очевидним, що багато з пережитого є не просто особистим викликом, а симптомом структурної нерівності. Зокрема, жінки у збройних силах часто змушені "заморожувати" власну ідентичність - приглушувати емоції, уникати надмірної «жіночності», доводити свою здатність відповідати домінантній маскулінній нормі. У військовому середовищі інакшість не просто не заохочується - вона вважається перешкодою для ефективної служби. Як зазначають дослідниці, жінки, які обрали шлях військової кар'єри, змушені балансувати між збереженням лояльності до армії та розумінням того, що ця інституція не створювалась з урахуванням їхніх потреб (West & Antrobus, 2022).

Особливо гостро ця напруга проявляється в академічному середовищі, де служіння у війську іноді сприймається як несумісне з критичним мисленням або навіть із феміністичними переконаннями. Авторки називають цю позицію "глибоко дивною" - не лише через особисте відчуття дисонансу, але й тому, що вона позбавляє жінок-ветеранок суб'єктності як тих, хто має право говорити про військову реальність з феміністичних позицій (West & Antrobus, 2022). Вони відстоюють право на голос, який поєднує глибоке інсайдерське знання із здатністю до критичного переосмислення.

Цей досвід особливо цінний для переосмислення статусу жінки-ветеранки в сучасному суспільстві. Адже ветеранський дискурс досі залишається глибоко гендерованим: «справжній ветеран» - це чоловік, який був на фронті, воював, отримав поранення, і тепер заслуговує на визнання та підтримку. Жінки ж часто або маргіналізуються в межах цього наративу, або їм доводиться "доводити" свою причетність до бойового досвіду. У цьому контексті феміністичний голос ветеранки не лише критикує, а й переозначає саму категорію «військовий досвід», визнаючи цінність тилової праці, емоційної витримки, боротьби з дискримінацією і післявоєнною адаптацією як невід'ємну частину бойового шляху (West & Antrobus, 2022).

Жінки-ветеранки як феміністичні дослідниці виступають своєрідними мостами між двома світами - військовим і цивільним, інституційним і академічним, досвідом і теорією. Вони можуть запропонувати нові способи пізнання, які визнають не лише силу, але й вразливість; не лише дисципліну, але й рефлексію; не лише обов'язок, але й право на голос і на переосмислення власної історії. Така перспектива надзвичайно важлива для України, де жінки повертаються з війни з унікальним, часто замовчуваним досвідом, що потребує не тільки медичної або соціальної підтримки, а й глибокого культурного осмислення.

Отже, феміністичний підхід до вивчення досвіду жінок-ветеранок, запропонований у статті West & Antrobus (2022), виводить цю категорію за межі пасивного об'єкта дослідження. Натомість ветеранки постають як активні учасниці формування знання про війну, армію, гендер і владу. Їхній голос здатен трансформувати як військову інституцію, так і академічне мислення - у напрямку більшої чутливості, саморефлексії й структурної справедливості.

Аналіз матеріалів досліджень Godier-McBard та співавторів (2022), у поєднанні з феміністичною перспективою, запропонованою West & Antrobus (2022), засвідчує, що постслужбовий досвід жінок є системно недослідженим, а чинні інституції неадекватно реагують на потреби цієї групи. Йдеться не лише

про неефективність або відсутність спеціалізованих сервісів, а про фундаментальну кризу представництва, визнання і права на власну історію.

Усупереч офіційному дискурсу «гендерної рівності у війську», досвід жінок, які залишили службу, демонструє, що інклюзія на рівні доступу до служби не гарантує рівного ставлення після її завершення. Системи підтримки, політики реінтеграції, публічні наративи ветеранства залишаються орієнтованими на чоловічу норму: і за логікою побудови послуг, і за репрезентацією в медіа, і за структурою соціальних очікувань. У такій ситуації жінки-ветеранки стають подвійно виключеними - як з військового братства, так і з цивільного суспільства, де їхній досвід не вписується у звичні гендерні сценарії.

Поглиблений аналіз також виявляє, що однією з ключових загроз для ефективної підтримки жінок-ветеранок є уніфікація підходів - спроба «ставитися до всіх однаково», що на практиці означає - за мірками, створеними під досвід чоловіків. Такий підхід ігнорує не лише біографічну, а й тілесну, психологічну та ідентичнісну специфіку жіночої служби. У відповідь на це, зростає суспільний і науковий запит на розробку гендерно-чутливих і культурно-інклюзивних моделей ветеранської підтримки, що враховують інтерсекційні аспекти (вік, етнічність, материнство, сексуальна орієнтація тощо).

У цьому контексті надзвичайно важливо, що жінки-ветеранки самі все активніше стають суб'єктами знання - дослідницями, експертками, активістками. Вони не лише артикулюють потреби, але й переосмислюють саме поняття "ветеранства", наповнюючи його новим змістом - багатоголосим, критичним і трансформаційним. Як зазначають West & Antrobus (2022), саме завдяки цій інтелектуальній та емоційній роботі жінки здатні перетворити власний досвід у ресурс для змін - як у соціальній політиці, так і в академічному дискурсі, і, зрештою, у самій армії.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективна підтримка жінок-ветеранок вимагає не окремої "жіночої" програми, а глибокого перегляду засадничих принципів організації ветеранського сектору. Це включає: децентралізацію прийняття рішень, репрезентативність у керівних органах, переосмислення комунікаційних стратегій, а також формування безпечних і визнаних просторів для висвітлення досвіду, який досі залишався невидимим. У випадку України, де феномен жіночого ветеранства лише починає набирати політичної та соціальної ваги, є шанс не повторити системні помилки інших країн, а збудувати інклюзивну, емпатійну та справедливую модель підтримки, яка визнає повноцінність військового досвіду жінок і гарантує їм право бути почутими.

Висновки до Розділу 1

Проведений у межах першого розділу аналіз дозволяє окреслити багатозарову й системну природу участі жінок у військовій сфері та глибше осмислити специфіку їхнього становища в армії крізь призму соціологічної, феміністичної та міждисциплінарної теорії. Військова служба жінок, на відміну від поширеного уявлення, не є лише питанням доступу до професії чи виконання рівних обов'язків із чоловіками - вона виявляється полем постійного структурного опору, перегляду гендерних норм і боротьби за право на видимість.

У сучасному війську жінка постає не лише як об'єкт інституційного залучення, але й як активна суб'єктка, котра трансформує саму суть професійної військової ідентичності. Проте ця трансформація не є рівномірною чи лінійною. Теоретичний огляд свідчить про те, що впродовж десятиліть армія залишалася патріархальним інститутом із жорстко кодифікованими уявленнями про силу, дисципліну та лояльність, які пов'язувалися переважно з чоловічими моделями поведінки. Тому жінки у війську нерідко змушені адаптуватися до вже заданих рамок, приглушуючи власну ідентичність або навіть імітуючи

маскулінні норми, щоби здобути визнання, кар'єрне просування або навіть просто базову професійну повагу.

Особливої ваги набуває проблема емоційної праці, подвійної лояльності (до служби та до соціальних очікувань про "жіночність"), а також психологічної та організаційної вразливості, що притаманна жінкам у військовому середовищі. Гендерні відмінності у ставленні до кар'єри, задоволеності службою, резильєнтності та формуванні міжособистісних зв'язків свідчать про те, що універсальний образ "солдата" потребує ґрунтовного перегляду. Гендерні ролі впливають не лише на індивідуальні адаптаційні механізми, але й на організаційні стратегії взаємодії, що є критично важливим для ефективності військової структури в умовах сучасних конфліктів.

Жіночий військовий досвід не завершується із демобілізацією. Навпаки, перехід до цивільного життя висвітлює приховані системні проблеми - від соціального невизнання статусу жінки як ветеранки до відсутності спеціалізованої підтримки, орієнтованої на жіночі потреби. У постслужбовий період жінки продовжують нести тягар подвійного навантаження: з одного боку - досвід бойової служби, що часто стигматизується або ігнорується; з іншого - очікування повернення до традиційних гендерних ролей. Невидимість жінок-ветеранок у суспільному дискурсі й офіційних структурах лише поглиблює їхню соціальну вразливість, створюючи нові бар'єри на шляху до повноцінної реінтеграції.

Водночас аналіз зарубіжних досліджень та досвіду феміністичних авторок, які самі є ветеранками, свідчить про появу нової хвилі осмислення - жінки не просто вимагають визнання, а формують власні сенси, переосмислюють ветеранство, лідерство та військову ідентичність. Це відкриває можливості для більш гнучких, адаптивних і справедливих моделей як всередині армії, так і в системі підтримки після служби.

Участь жінок у військовій сфері не може розглядатися лише через призму кількісної репрезентації. Йдеться про якісні зміни в соціальних структурах, мові, цінностях і культурі служби. Вивчення цього феномену потребує поєднання теоретичних підходів із глибоким емпіричним аналізом, а також включення голосів самих жінок-військових як ключових носіїв знання. Такий підхід дозволяє не лише глибше зрозуміти сучасну армію як соціальний інститут, а й сприяти її трансформації у напрямку більшої інклюзивності, людяності та ефективності.

Узагальнюючи зміст підрозділів, можна констатувати, що виклики, з якими стикаються жінки у військовій сфері, є системними й взаємопов'язаними на всіх етапах: від моменту входження в армію до повернення в цивільне життя. Їхній досвід не є периферійним або винятковим - навпаки, він демонструє ті структурні розриви, які залишаються невидимими у традиційних підходах до вивчення армії. Саме тому фокус на жіночому досвіді в армії дозволяє не лише зменшити гендерну нерівність, а й оновити уявлення про саму суть військової служби в умовах сучасного суспільства.

Таким чином, теоретико-методологічний аналіз становища жінок у збройних силах, здійснений у межах першого розділу, виявив критичну потребу в переосмисленні основ військової інституції, її політик, цінностей і практик з урахуванням гендерної рівності. Без цього неможливо говорити про повноцінну модернізацію армії, її стійкість, здатність до змін та відповідність демократичним принципам. Жінки у війську - це не нове явище, а дзеркало змін, які вже відбуваються, і які мають бути враховані як у наукових дослідженнях, так і в управлінських рішеннях на рівні військової та соціальної політики.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ: ЕВОЛЮЦІЯ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

2.1. Еволюція становища жінок в українській армії: контекст війни як каталізатор змін

Еволюція ролі жінок у Збройних Силах України є складним і багатограним процесом, що відображає трансформацію суспільних уявлень про гендерні ролі, а також відповідає на виклики сучасної війни. Історично жінки в українській армії були обмежені у своїх можливостях через усталені стереотипи та структурні бар'єри. Проте останні десятиліття, особливо після початку російсько-української війни, стали періодом значних змін у цьому напрямку.

У радянський період жінки в армії здебільшого виконували допоміжні функції, такі як медичне обслуговування чи адміністративна робота, адже були обмеженими у можливості обіймати бойові посади.

До 2014 року доступ жінок до низки посад у ЗСУ був або юридично обмеженим, або фактично заблокованим через патріархальні уявлення про "придатні" для жінок функції. Наприклад, формально жінки не могли обіймати бойові посади, однак на практиці виконували бойові завдання, залишаючись юридично оформленими як зв'язківці, діловодки або кухарки. Це призводило до парадоксів, коли жінка-снайперка або командирка взводу офіційно не значилася у штатному розписі як бійчиня, а отже не могла претендувати на належні пільги або визнання (Гриценко, 2019).

Згідно з дослідженням Ганни Гриценко, жінки відіграли ключову роль у трансформації української армії після Євромайдану. Вони не лише брали участь у бойових діях, але й активно впливали на зміну уявлень про роль жінок у військовій сфері. Зокрема, жінки-ветеранки стали важливими агентками змін,

які сприяли впровадженню гендерно чутливих політик та практик у Збройних Силах України (Гриценко, 2019).

Важливо зауважити, що трансформації, які розпочалися після Революції Гідності, стали не лише реакцією на зовнішньополітичні виклики, але й виявом внутрішніх соціальних зрушень, де жінки взяли на себе ініціативу бути не об'єктами, а суб'єктами змін. Їхнє включення у бойові підрозділи, штаби, інструкторські програми та навіть стратегічне планування стало справжнім викликом усталеній патріархальній структурі армії. Проте цей виклик не лише не послабив армію - навпаки, підсилив її адаптивність, гнучкість та здатність відповідати новим типам загроз, зокрема гібридним.

З початком війни на сході України у 2014 році жінки стали активніше долучатися до військової служби, не лише в допоміжних ролях, але й на бойових посадах. Це сприяло переосмисленню їхньої ролі в армії та суспільстві загалом, кількість жінок у Збройних Силах України значно зросла, і вони почали обіймати посади, які раніше вважалися суто чоловічими. Сама наявність жінок на передовій, їхній досвід і вмотивованість сприяли змінам у структурі ЗСУ. Жінки почали об'єднуватися в ініціативи, вимагати правового визнання свого статусу, домагатися змін у нормативно-правовій базі, забезпеченні, кар'єрному зростанні. Однією з ключових точок впливу став проєкт «Невидимий батальйон», який вивів досвід жінок у війну в публічний простір і став аргументом на користь системних реформ у секторі безпеки та оборони (Гриценко, 2019).

Незважаючи на стрімке зростання кількості жінок у лавах ЗСУ, питання повної інтеграції жінок у військову структуру не було закритим. Досвід участі жінок у війні з 2014 року показав, що формальна заборона на бойові посади була не стільки правовим бар'єром, скільки індикатором глибших інституційних переконань щодо "природної" ролі жінки у війні. Ця ситуація створювала не лише правову невизначеність, а й психологічне відчуття "невидимості", з яким жінки змушені були боротися нарівні з загрозами на передовій.

Зрушення в офіційному дискурсі почали відбуватися під тиском громадських ініціатив. Так, завдяки проєкту «Невидимий батальйон» почала формуватись інша візуальність і нарративність про участь жінок у війні - не як допоміжних фігур, а як повноправних учасниць бойових дій (Соколова, 2023).

Проте важливо розуміти, що юридичні зміни - лише початок довгого шляху до культурної трансформації. Як наголошує Гриценко (2019), суспільство почало сприймати жінок у формі як повноцінних захисниць лише тоді, коли вони не просто долучились до армії, а почали активно трансформувати її зсередини - через реформування екіпірування, створення нових стандартів, адвокацію політик з протидії сексуальним домаганням та участь у стратегічному плануванні. Саме в цьому й полягає глибинна еволюція - не в тому, що жінки отримали доступ до нових посад, а в тому, що вони почали впливати на саму суть військової культури.

Одним із важливих етапів у цьому процесі стало визнання необхідності адаптації військової форми та екіпірування до потреб жінок. Традиційно військова форма розроблялася з урахуванням антропометричних даних чоловіків, що створювало дискомфорт для жінок-військовослужбовиць. Завдяки ініціативам, таким як проєкт ArmWomenNow, було розроблено спеціалізовану форму та екіпірування, які враховують фізіологічні особливості жінок, що сприяло підвищенню ефективності їхньої служби (Гриценко, 2019).

Крім того, важливим аспектом еволюції становища жінок в армії стало впровадження гендерної освіти та тренінгів для військового персоналу. Це сприяло підвищенню обізнаності щодо гендерних питань, зменшенню дискримінації та створенню більш інклюзивного середовища у військових підрозділах. Зокрема, було розроблено навчальні програми, які охоплюють теми гендерної рівності, протидії сексуальному насильству та дискримінації, що є важливим кроком на шляху до створення гендерно чутливої армії (Гриценко, 2019).

Досвід жінок, залучених до бойових дій, засвідчив, що їхня присутність у Збройних Силах України не є тимчасовою чи символічною. Йдеться про реальну професійну участь, часто на рівні з чоловіками, а подекуди - з більшим рівнем відповідальності та ризику. Проте, як і у випадках, розглянутих у попередніх розділах, ця участь відбувалася (і продовжує відбуватися) в умовах інституційної нерівності. Формальне скасування заборон на обіймання бойових посад лише юридично закріпило те, що насправді вже давно відбувалося на практиці - жінки воювали, командували, захищали. Але визнання їхнього внеску, як показує аналіз матеріалів Гриценко (2019), запізнюється не лише на рівні державної політики, а й у суспільному сприйнятті, де героїчність і фаховість досі часто асоціюється винятково з чоловічими постатями.

Цей розрив між реальною участю жінок у війні та суспільним уявленням про «героя» створює додаткові ідентичнісні труднощі. Жінкам доводиться не лише доводити свою професійну спроможність у польових умовах, а й постійно легітимізувати свою присутність в очах колег, командирів і громадськості. Це прямо перегукується з висновками попередніх теоретичних підрозділів, де йшлося про постійний тиск на жінок у військових структурах відповідати завищеним або подвійним стандартам, компенсувати «нестачу» фізичної сили більшим рівнем дисципліни, відповідальності або емоційної витривалості.

Роль жінок у трансформації українського війська не обмежується участю в бойових діях. Вони стали агентками змін, що впливають на нормативну, інституційну та символічну складові військової служби, посилюючи демократичний та інклюзивний характер армії. Зростання кількості жінок у лавах ЗСУ сприяло формуванню нових горизонтальних зв'язків, жіночої солідарності та неформальних мереж взаємопідтримки. Ці мережі стали каталізатором для інституційних змін - від просування гендерно орієнтованих реформ до появи представництва жінок у Генштабі, Міністерстві оборони, ветеранських ініціативах. Роль жінок в українській армії вийшла за межі суто виконавчої або бойової - вона стала трансформаційною, спрямованою на зміну

самої сутності військової культури. Саме жінки виявилися провідницями ідеї про необхідність гуманізації армії - її відкритості, підзвітності суспільству, гендерної рівності як частини національної безпеки.

Символічним у цьому контексті є зміщення акцентів у наративах про війну. Якщо у 2014 році фокус був здебільшого на чоловічих образах добровольця, бійця, командира, то з часом у публічному просторі дедалі частіше з'являються жіночі історії - снайперок, медиків, інструкторок, командирок взводів. Їхній досвід стає джерелом для нових уявлень про силу, стійкість, професіоналізм, а також дозволяє переглядати саму сутність патріотизму та служіння державі - не як наслідування традиційної маскуліної героїки, а як щоденну працю в умовах надзвичайної відповідальності.

Еволюція становища жінок в українській армії - це не лише історія про кількісне зростання їхньої присутності. Це - історія про якісну зміну інституції, про поступовий, злам традиційних гендерних уявлень, що формували українське військо протягом десятиліть. Подальший розвиток цієї тенденції потребує не лише політичної волі та правових змін, а й глибокого осмислення того, як жінки змінюють не лише армію, а й саме суспільство, якому вона служить.

Проте, попри ці позитивні зрушення, жінки-військовослужбовиці все ще стикаються з низкою викликів. Серед них - недостатнє забезпечення спеціалізованим обмундируванням, відсутність належної медичної та психологічної підтримки, а також продовження існування гендерних стереотипів, які впливають на їхню службу та кар'єрне зростання. Ці проблеми вимагають системного підходу та впровадження політик, спрямованих на забезпечення гендерної рівності в армії. У процесі трансформації Збройних Сил України важливу роль відіграє впровадження гендерної політики, спрямованої на забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків. Цей процес включає не лише зміни в законодавстві, а й практичні заходи, спрямовані на

подолання стереотипів і створення умов, які дозволяють жінкам бути повноцінними учасницями військової служби.

Згідно з даними Науково-дослідного центру гуманітарних проблем ЗСУ, більшість військовослужбовців вважають, що в їхніх підрозділах дотримуються принципу гендерної рівності (Шевчук, Михайлов, Дєточка, 2020). Це свідчить про поступову зміну інституційної культури та позитивне сприйняття реформ серед військових. Однак водночас дослідження показують, що офіційні позиції не завжди відображають реальний досвід жінок, які нерідко зіштовхуються з прихованою дискримінацією або "м'якими" бар'єрами у просуванні по службі.

Варто також зазначити, що жінки у війську часто залишаються менш видимими в публічному просторі, незважаючи на активну участь у бойових діях. Як стверджують дослідники, ця "невидимість" має структурний характер: від маскулінізованого нарративу воєнної героїки до практик знецінення або формального відокремлення жінок у військовій інфраструктурі (Храбан, 2022). Така ситуація підтверджує висновки, зроблені в попередньому розділі - жінки змушені не лише виконувати свою професійну функцію, але й постійно доводити свою легітимність у середовищі, яке ще не повністю подолало гендерну упередженість.

Крім того, інфраструктурна адаптація армії до потреб жінок, як-от наявність окремих санітарно-гігієнічних умов, належне екіпірування чи гнучкіші моделі організації служби, поки що залишається фрагментарною. За повідомленнями правозахисних організацій та самих військовослужбовиць, потреба в універсальному доступі до медичної та психологічної допомоги, гендерно чутливого командування та належного представництва на вищих щаблях ієрархії є ключовою для забезпечення справжньої рівності.

Українська армія трансформувалася значним чином протягом останнього десятиліття, одною з ключових площин змін стала сфера гендерної рівності. Жінки, які раніше обмежувалися традиційними ролями в тилу, поступово

здобули можливість служити на передовій, обіймати командні посади та впливати на стратегічні рішення. Цей процес еволюції відбувався на тлі суспільних змін, зростання національної свідомості та активізації громадянського суспільства.

Сучасна еволюція становища жінок у ЗСУ - це не лише результат зовнішньополітичних обставин, а й наслідок внутрішнього натиску з боку самих жінок-військовослужбовиць, які стали рушійною силою інституційних змін. Попри наявні бар'єри, вони продовжують розширювати межі можливого, трансформуючи не лише армію, а й самі уявлення про силу, професіоналізм і військове братерство. Така трансформація є результатом комплексних змін, які охоплюють як структурні реформи, так і зміну суспільних уявлень про роль жінок у військовій сфері. Наявна динаміка є свідченням поступових, але важливих змін у напрямку до більш інклюзивної та рівноправної армії. Цей процес потребує подальших зусиль як з боку держави, так і суспільства для подолання існуючих бар'єрів та забезпечення повноцінної участі жінок у захисті країни, а подальші кроки у напрямку забезпечення гендерної рівності в армії є необхідними для зміцнення обороноздатності країни та побудови справедливого суспільства.

У підсумку, еволюція становища жінок в армії є не лише соціально значущим феноменом, але й чітким маркером глибших процесів демократизації, що відбуваються в українському суспільстві. Жінки в армії сьогодні - це не виняток, а норма, яка змінює обличчя української оборони, надаючи їй нових сенсів, практик і форм солідарності.

2.2. Дискримінація військовослужбовиць в суспільній комунікації

У контексті воєнної реальності України, що триває з 2014 року і набула безпрецедентного загострення після повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році, роль жінки у Збройних Силах України зазнала суттєвої трансформації. Проте паралельно з кількісним зростанням залученості жінок до військової служби не менш важливими є якісні аспекти цієї участі, зокрема ті,

що стосуються соціальної комунікації та репрезентації жінок-військовослужбовиць у медійному, інституційному та міжособистісному просторах.

Суспільна комунікація, як форма соціального обміну, виконує не лише інформативну, але й нормативну функцію - вона відображає, конструює та відтворює суспільні уявлення про «норму», включаючи гендерну. Саме тому її зміст, форми та практики особливо важливі в умовах соціального конфлікту, де напруження, страхи, очікування та ідеології знаходять вихід у комунікативному полі. У цьому контексті жінка-військова - фігура, яка одночасно втілює виклик усталеним соціальним уявленням і стає об'єктом їхньої реакції.

На інституційному рівні комунікація часто зазнає впливу патріархальних структур та норм, що мають глибоке історичне коріння у військовій сфері. Навіть попри формальне закріплення рівноправності жінок і чоловіків у службі, жінки продовжують стикатися з «невидимими бар'єрами», серед яких - упередженість з боку командування, уповільнення кар'єрного зростання, сумніви у професійній компетенції тощо. Жінки, які беруть участь у бойових діях або займають командні посади, нерідко змушені «доводити» свою компетентність частіше, ніж їхні колеги-чоловіки (Соціологічна група "Рейтинг", 2023). Такі практики відображають наявність так званої «символічної нерівності» - коли формальна рівність не гарантує фактичної рівноправності у доступі до повноцінного професійного статусу.

У міжособистісній комунікації, дискримінація часто проявляється у формі знецінення, сексистських жартів, надмірної уваги до зовнішності, сумнівів у фізичній здатності виконувати військові завдання. Ці елементи формують специфічне комунікативне середовище, у якому жінка змушена функціонувати в умовах постійного психологічного тиску та підвищеної вимогливості. Така ситуація ускладнює формування позитивної професійної ідентичності жінки-військовослужбовиці, адже вона змушена постійно балансувати між очікуваннями «традиційної жіночої ролі» та стандартами, що асоціюються з

військовою професійністю. Також саме у міжособистісній комунікації дискримінація часто набуває форми латентного знецінення. Нав'язування жінкам небойових ролей, сумніви у їхніх рішеннях, глузування або сексуалізація є частими механізмами підтримання гендерної ієрархії. Наприклад, у багатьох випадках жінки стають об'єктом сексуалізованого сприйняття - від коментарів щодо зовнішності до сумнівів у мотивації служити. Ці прояви порушують професійну дистанцію й підривають авторитет жінок, особливо на керівних посадах.

Особливої уваги потребує механізм трансляції та закріплення гендерних стереотипів у медійному дискурсі. Через мас-медіа суспільство отримує уявлення про «норму» в армії, де домінантною фігурою досі залишається чоловік, а жінка - або «виняток», або романтизований образ. Це сприяє репродукції уявлення про жінку у військовій формі як «незвичного явища», а не повноцінного суб'єкта національної безпеки. Ці тенденції віддзеркалюються і в узагальнених практиках ЗМІ, коли жінок-військових показують або в контексті жертвності, або героїзації, що лише посилює уявлення про ненормативність їхнього перебування у війську. Як зазначають дослідження гендерного медіа-аналізу, така форма репрезентації є прихованою формою дискримінації, яка не піддається легкому виявленню, але впливає на суспільне сприйняття не менше, ніж відкрите упередження (Macharia, O'Connor, & Ndangam, 2010).

Додаткову вагу мають і побутові труднощі, з якими стикаються жінки в армії. Уніформа, спорядження та медичне забезпечення часто не адаптовані під анатомічні та фізіологічні особливості жінок, що створює як фізичний, так і психологічний дискомфорт. Це не лише впливає на якість служби, але й посилює відчуття відчуженості та того, що система не готова до рівноправного залучення жінок. Як наслідок, формується уявлення про неприналежність жінки до військового середовища - вона залишається «гостею» у чоловічому просторі, змушеною адаптуватися до норм, які не враховують її специфіки.

Ці висновки узгоджуються з дослідженнями міжнародного рівня, які вказують на те, що саме комунікація через мову, жести, обіг символів - є головним каналом відтворення дискримінації у формально рівних умовах (Cockburn, 2001). В українському контексті, де формальне законодавство визнає рівність жінок і чоловіків у військовій службі, але практичне середовище досі формується на основі маскулінних домінант, такий розрив між нормою та реальністю є джерелом хронічного напруження в соціальній комунікації.

Одним із найбільш небезпечних і прихованих виявів дискримінації в армії є нормалізація сексизму - як відкритого, так і завуальованого. На відміну від прямої заборони чи формального обмеження, сексистські практики в українському війську функціонують через звичні мовні моделі, побутові жарти, звички та ієрархічні структури, які формують «фонову» атмосферу гендерної нерівності. Наприклад, жінки регулярно стикаються з недоречними коментарями про їхню зовнішність, з припущеннями про зв'язки з вищим керівництвом як причину кар'єрного росту, або ж з ігноруванням під час службових нарад (Гриценко, 2024).

Особливо тривожними є випадки сексуального домагання, про які говорять самі жінки-військові. У матеріалі Гриценко описано історії, коли командири або старші офіцери використовували службове становище для психологічного тиску, недвозначних натяків, а іноді й фізичних домагань. У більшості випадків, як свідчать опитані, жінки не звертаються зі скаргами - або через недовіру до системи, або через страх втратити роботу, або через ризик стати об'єктом вторинної віктимізації (Гриценко, 2024). Така ситуація є ілюстрацією глибоко інституціоналізованої проблеми, яка не може бути подолана лише на рівні інструкцій чи розпоряджень - вона потребує кардинального зсуву в культурі військової організації.

У цьому контексті надзвичайно важливою є роль комунікаційної політики як інструменту трансформації культурного клімату в армії. Як зазначалося раніше, комунікація не лише передає інформацію, але й формує норми та

очікування. Відтак, важливо створювати такі форми соціального обміну, які б демонстрували інституційну нетерпимість до дискримінації, сексуальних домагань і гендерної нерівності. Це можливо через кампанії просвіти, внутрішню політику «нульової толерантності», залучення до комунікаційної стратегії жінок на керівних позиціях, а також системну підтримку жінок, які повідомляють про порушення.

Дискримінація жінок у військовій сфері, а особливо у площині суспільної комунікації, є не просто питанням окремих випадків сексистських висловлювань чи нерівного ставлення, а відображенням глибоко вкорінених структурних проблем, які впливають на формування і закріплення образу жінки-військовослужбовиці в суспільстві. Однією з ключових проблем є невидимість жінок у військових нарративах. Наприклад, жінки-військовослужбовиці часто не згадуються у медіарепортажах про бойові дії, або ж їхня участь подається у зменшеній, допоміжній ролі, навіть коли йдеться про жінок з бойовим досвідом (Гриценко, 2024). Така форма «виключення» з домінантного дискурсу формує уявлення про жінок як про «менш реальних» учасниць війни, що підриває їхній авторитет як професіоналок.

Цей механізм функціонує у тісному зв'язку з гіперсексуалізацією, яку можна спостерігати у багатьох комунікаційних продуктах - від рекламної продукції до неформальних жартів у соціальних мережах. Часто жінка у формі стає об'єктом уваги не завдяки своїй фаховості чи службовим досягненням, а виключно через зовнішність. Це формує гіперфокус на тілі жінки, замість фокусування на її військовій ролі, що, у свою чергу, репродукує образ жінки як «недоречної» у структурі армії, де нормою вважається чоловіча присутність. Крім того, мова, яку використовують військові та ЗМІ, часто є виразно маскуліною, ігноруючи або прямо знецінюючи жіночу присутність. У результаті, жінки позбавляються права бути вписаними в колективну пам'ять як повноцінні учасниці війни (Гриценко, 2024).

Таким чином, дискурс про жінок у війську в Україні часто функціонує як механізм подвійного стирання: з одного боку - через невидимість, з іншого - через гіпервидимість, але в контексті сексуалізованого або знецінювального образу. Така амбівалентність створює унікальний виклик для жінок, які вимушені постійно доводити свою професійність, щоб бути сприйнятими на рівні з чоловіками. Усе це вказує на необхідність трансформації не лише формальних інституційних політик, а й глибших культурних наративів та комунікаційних практик, що формують суспільне сприйняття армії як інституції, відкритої для жінок на рівних умовах з чоловіками.

Загальний аналіз проблеми дискримінації жінок-військовослужбовиць у процесі соціальної комунікації дозволяє дійти низки сутнісних висновків, які підкреслюють складність і системність цього явища. Йдеться не лише про окремі випадки упередженого ставлення, а про розгалужену структуру нерівності, яка проявляється на всіх рівнях - від побутового спілкування до інституційної політики, від мовних практик до медійної репрезентації. Така дискримінація функціонує в умовах офіційної декларації рівноправності, але в реальності підтримується за рахунок традиційних, патріархальних моделей мислення та комунікації.

На інституційному рівні жінки часто стикаються з бар'єрами у кар'єрному зростанні, прихованою недовірою до своїх фахових компетенцій і обмеженим доступом до командних або бойових посад, попри наявність відповідного досвіду. Водночас міжособистісна комунікація в армійському середовищі переповнена гендерно маркованими практиками: знецінювальними жартами, стереотипними уявленнями, гіперфокусом на зовнішності замість професійності, а також мовними моделями, що відтворюють підпорядкованість жінки у військовій ієрархії (Соціологічна група "Рейтинг", 2023).

Медіадискурс виступає як особливо впливовий механізм формування уявлень про жінку у військовій сфері. У масовій комунікації жінки-військові часто залишаються або невидимими, або надмірно видимими в гендерно

стереотипизованій формі. Наслідком такого стану справ є те, що жінка у війську змушена перебувати у постійному процесі самодоказу: її компетентність ставиться під сумнів до того моменту, поки вона не пройде більше випробувань, ніж чоловіки, аби лише досягти тієї ж базової легітимності. В умовах війни це не лише демотивує, а й загрожує ефективності самої військової структури, оскільки дискримінаційні механізми підривають довіру, командну згуртованість і справедливість розподілу ресурсів та можливостей.

Подолання дискримінації у соціальній комунікації в армії вимагає системного перегляду як формальних процедур, так і комунікативних практик. Необхідне запровадження не лише антидискримінаційних політик, а й культурної трансформації мови, символів і репрезентацій - на всіх рівнях: від підручників і законодавства до службової комунікації та мас-медіа. Без цього неможливо досягти повноцінної інтеграції жінок у військову сферу на умовах рівності, поваги та професійного визнання.

Дискримінація військовослужбовиць у процесі соціальної комунікації є складним багаторівневим явищем, що проявляється не лише у вербальних практиках, а й у структурі символічного порядку, у способах соціального визнання та у самій архітектоніці соціальних норм. Вона має своїм джерелом глибинні патріархальні установки, які пронизують як інституційну логіку військової системи, так і суспільні уявлення про гендерні ролі. Гендерна дискримінація у соціальній комунікації - це не лише питання слів чи риторики, а ціла система відтворення нерівності, яка починається з буденних комунікативних практик і доходить до рівня інституційної політики. Вона діє на всіх рівнях - від міжособистісної взаємодії в підрозділі до інформаційної політики держави щодо Збройних сил. Усі ці аспекти мають бути враховані у процесі розробки стратегій протидії дискримінації та формування інклюзивного середовища у війську. Медійний і повсякденний дискурси функціонують як потужні інструменти символічного відтворення нерівності. Вони не лише транслюють суспільству певну картину реальності, а й формують рамки, в яких

сприймаються і оцінюються жінки у військовій сфері. Тому подолання дискримінації в комунікації потребує не лише інституційних змін, але й активного переосмислення культурних кодів, включаючи мову, образи та стандарти оцінки.

2.3. Розвиток громадського руху для підтримки жінок-військових

У контексті загальнонаціональної трансформації українського війська, що активно відбувається під тиском бойових реалій, питання розвитку системи підтримки жінок-ветеранок та військовослужбовиць набуває особливої ваги. З огляду на попередньо проаналізовані проблеми соціальної видимості, ідентичності жінки у війську, постслужбової дискримінації та недостатньої інституційної чутливості до гендерних потреб, саме ініціативи громадянського суспільства виступають важливим компенсаторним механізмом, здатним заповнювати структурні прогалини. Однією з найбільш активних і впливових ініціатив є діяльність жіночої ветеранської спільноти Жіночого ветеранського руху, також відомої як «Veteranka», яка за останні роки перетворилася з волонтерського проекту на потужного суб'єкта соціальної зміни.

Ця організація виникла у 2018 році з кампанії «Невидимий батальйон», ініційованої ветеранкою Марією Берлінською, яка досліджувала участь українських жінок у війні проти Росії та прагнула забезпечити рівні умови для жінок у Збройних силах України (Ukraïner, 2024). Під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну, багато ветеранок повернулися на фронт, а інші долучилися до «Жіночого ветеранського руху» як волонтерки. Організація створила штаб швидкого реагування, який надає допомогу військовим та цивільним, зокрема забезпечує тактичним спорядженням, одягом, продуктами харчування та засобами особистої гігієни (Ukraïner, 2024).

Основною метою Жіночого ветеранського руху стало не лише надання допомоги жінкам, які вже пройшли або проходять службу, а й структурна трансформація уявлень про жінку у військовій системі загалом. Одним із найпоказовіших прикладів є благодійна ініціатива «Гідна», спрямована на

створення та забезпечення адаптованою військовою формою саме для жінок. Проблема жіночого обмундирування довгий час залишалася на периферії уваги державних закупівель, через що багато військовослужбовиць були змушені носити чоловічі комплекти, що не відповідали анатомічним особливостям жіночого тіла, створювали дискомфорт, а подекуди навіть ставали причиною травм або обмеження мобільності. У межах ініціативи було розроблено кілька типів жіночого одягу, створених на основі опитувань самих захисниць і з урахуванням досягнення максимального можливого комфорту за польових умов (Wonderzine, 2024).

Водночас діяльність «Veteranka» не обмежується виключно матеріальним забезпеченням. На базі організації було створено швейний цех, у якому працюють самі ветеранки. Такий підхід дає змогу реалізувати декілька важливих цілей одночасно: забезпечити необхідним спорядженням жінок у війську, створити робочі місця для жінок після демобілізації, підтримати економічну самостійність ветеранок і водночас утвердити символічну цінність жіночої праці у військовому секторі. Ця ініціатива, як і створення дронарні, в якій жінки займаються збиранням БПЛА для потреб ЗСУ, є показником зміни уявлень про можливості та роль жінки у воєнному контексті (Челяк, Дубчак, 2024).

Важливою складовою діяльності «Veteranka» є інформаційно-комунікаційна робота, яка спрямована на зміну суспільного сприйняття жінок у війську. Соціальна кампанія «Сила сестринства», яка була запущена 2024 року, стала прикладом якісної репрезентації жіночого військового досвіду. Кампанія має на меті не лише зібрати кошти на форму та інші потреби для військовослужбовиць, але й донести до суспільства меседж про силу жіночої солідарності, компетентності, гідності та бойового внеску, який часто залишається за межами медіа-видимості (Divoche Media, 2024). За рахунок широкої присутності в медіа та співпраці з різними громадськими платформами, кампанія активно змінює наратив - із маргінального образу жінки

у війську на фігуру рівноправної учасниці бойових дій, соціальної лідерки та суб'єкти національної безпеки.

Окрему увагу в діяльності організації займає психологічна підтримка. Дослідження, розглянуті у попередніх розділах, чітко засвідчили, що військові та ветеранки зіштовхуються з подвійним тиском - з одного боку, посттравматичний стрес, а з іншого - соціальна невидимість, брак підтримки з боку родини та інституцій. «Veteranka» організовує психологічні групи, тренінги з ментального здоров'я, а також індивідуальні консультації для жінок, що повернулися з фронту. Підхід до роботи з травмою у межах організації базується на гендерно чутливих практиках, які враховують специфіку жіночого військового досвіду. Зокрема, йдеться про роботу з наслідками військових сексуальних домагань, втрати бойових побратимів, психологічної адаптації до цивільного середовища тощо.

Діяльність «Veteranka» є також інституціоналізованим прикладом феміністичного громадянського активізму, що не лише реагує на потреби, але й формує нові політики. Представниці організації беруть участь у розробці законодавчих ініціатив, виступають на публічних обговореннях, консультують державні структури з питань рівності у секторі безпеки й оборони. Їхня участь у процесах прийняття рішень - це не лише визнання експертності ветеранської спільноти, але й інструмент постійного контролю за ефективністю політик, спрямованих на підтримку жінок у війську.

Те, що ветеранський активізм набуває виразно жіночого обличчя, є показником нової епохи: жінки не лише служать на передовій - вони самі організовують інфраструктури допомоги, лобіюють зміни, формують нові нормативні уявлення про службу, тілесність і підтримку. Це важливо, адже, як було показано в попередніх розділах, держава часто демонструє інституційну повільність або небажання оперативно реагувати на потреби жінок-військових. Тому саме ініціативи «знизу», як-от «Veteranka», беруть на себе функції, які мали б належати державним інституціям: забезпечення формою, створення

безпечних середовищ, проведення інформаційних кампаній, реабілітаційна підтримка.

У цьому контексті варто згадати і про роль «Veteranka» у трансформації символічного капіталу жіночого ветеранства. Якщо раніше жінка-ветеранка була швидше непомітною фігурою або винятком із загального правила, то зараз відбувається процес її публічної легітимації. Через кампанії «Сила сестринства», візуальні архіви, відео- та фотовиставки, виступи ветеранок на публічних заходах формується нова фігура - не лише військовослужбовиці, а й суспільної лідерки, морального авторитету. Це особливо важливо для довготривалого впливу, адже не йдеться лише про момент допомоги, а про зміну соціального уявлення - саме те, чого найбільше бракує жінкам після демобілізації, як свідчать дослідження, проаналізовані в попередніх розділах.

Спираючись на проведений аналіз, держава часто не здатна своєчасно реагувати на соціальні трансформації та потреби нових соціальних груп, таких як жінки-ветеранки. У цьому контексті громадські ініціативи на кшталт «Жіночого ветеранського руху» відіграють роль каталізатора змін, формуючи нові норми, уявлення та політики. Їхній досвід вартий ґрунтовного вивчення й адаптації на державному рівні, оскільки він уже продемонстрував ефективність і релевантність в умовах війни та соціальної нестабільності. Важливим завданням на найближчі роки є створення національної системи підтримки, яка б інтегрувала досвід подібних ініціатив, забезпечуючи жінкам військовослужбовицям та ветеранкам не лише фізичну, але й емоційну, соціальну та символічну безпеку.

Зважаючи на раніше викладені аспекти - зокрема глибокий аналіз становища жінок у війську, їхніх ідентичнісних викликів та проблем дискримінації в соціальній комунікації - діяльність «Veteranka» та подібних ініціатив постає не просто прикладом громадської активності, а свідченням глибокого структурного зрушення у сприйнятті жінки як повноцінної суб'єкти військового досвіду.

2.4. Перспективи трансформації: міжнародний досвід та українські можливості

В умовах повномасштабної війни, яку веде Україна, питання інтеграції жінок до збройних сил набуває нового змісту та стратегічного значення. Від кількісного зростання присутності жінок у війську суспільство поступово переходить до усвідомлення необхідності якісної трансформації самої структури військової служби, її культурних норм, управлінських підходів і засад внутрішньої комунікації. Це вимагає не лише інституційних реформ, а й глибокого переосмислення уявлень про роль жінок у системі національної безпеки. Одним із важливих векторів у цьому процесі може стати вивчення й адаптація міжнародного досвіду - насамперед країн, які вже пройшли тривалий шлях у напрямку гендерної інтеграції у військовій сфері.

Особливу увагу привертає північний - так званий «нордичний» - підхід до гендерної інтеграції у збройні сили. Дослідження Ahlbäck, Sundevall, & Hjertquist (2022) аналізує моделі Данії, Фінляндії, Норвегії та Швеції, що не лише досягли суттєвих успіхів у питанні залучення жінок до військової служби, але й продемонстрували, як широка гендерна політика держави може органічно інтегруватися в структуру військових інституцій. Основною відмінністю скандинавської моделі є не лише відкриття військових посад для жінок, а і структурне переосмислення самої природи військової праці в контексті гендерної рівності (Ahlbäck, Sundevall, & Hjertquist, 2022).

У цьому контексті важливо відзначити, що країни Північної Європи розглядають військову службу не як винятково «чоловічу» сферу, а як громадянський обов'язок, доступний для всіх незалежно від статі. Наприклад, у Швеції та Норвегії дійсно діє модель «універсального призову», в межах якої як чоловіки, так і жінки підлягають військовому обліку. Це має не лише юридичне, але й символічне значення, адже підкреслює рівну відповідальність громадян за оборону країни (Ahlbäck, Sundevall, & Hjertquist, 2022). Така практика створює

новий суспільний консенсус щодо сприйняття жінок у війську, який ґрунтується не на «винятковості» чи «добровільності», а на рівному статусі та обов'язку.

Проведення паралелі з українським контекстом виявляє потенційно важливий ресурс для трансформації вітчизняного підходу до гендерної інтеграції. Україна, особливо в умовах повномасштабної війни, вже продемонструвала зростання кількості жінок у війську, але нормативна та культурна база досі тяжіє до патерналістського трактування їхньої ролі - як допоміжної, символічної або «героїчної виключності». У цьому сенсі скандинавський досвід можна розглядати як модель для поступової інституалізації рівноправного підходу, що передбачає не лише відкриття посад, а й глибинну зміну уявлень про військову службу як простір загального громадянського залучення.

Ще однією важливою характеристикою нордичного підходу є гнучка інтерпретація військової професії, що дозволяє уникати жорсткого маскулінного коду. Дослідники наголошують, що у Данії та Швеції активно впроваджуються політики, які не тільки сприяють фізичній участі жінок у збройних силах, але й визнають їхній досвід, цінності та підходи як рівнозначні у формуванні образу професійного воїна (Ahlbäck et al., 2022). Це кардинально контрастує з українськими реаліями, де жінки часто змушені «доводити» свою профпридатність через подолання бар'єрів, нав'язаних маскулінізованими уявленнями про війну, силу й лідерство.

Однак варто зауважити, що механічне перенесення практик не завжди дає позитивний результат. Україна має власний контекст - соціальний, політичний і культурний, - який формує унікальну конфігурацію викликів. У цьому сенсі нордичний досвід слід сприймати як орієнтир, а не шаблон. Наприклад, важливою умовою успішності скандинавської моделі стала наявність тривалої традиції гендерної рівності в усіх суспільних інституціях, зокрема в освіті, охороні здоров'я, політиці. Без широкої підтримки гендерної політики на рівні суспільства та управлінських структур, зусилля у сфері оборони можуть

залишатися фрагментарними. Натомість для України перспективним виглядає поступовий розвиток концепції «інклюзивної служби», яка, на відміну від «інтеграції жінок у чоловічу армію», орієнтована на зміну самих інституційних правил гри. Це може включати перегляд систем підготовки, рекрутингових кампаній, службової оцінки, побудову кар'єри тощо.

Аналізуючи нордичну модель інтеграції жінок у збройні сили, варто наголосити, що однією з її ключових рис є поєднання загального політичного прагнення до гендерної рівності з активною державною політикою у сфері оборони. У дослідженні Ahlbäck, Sundevall і Hjertquist (2022) показано, що у Данії, Фінляндії, Норвегії та Швеції військова служба все більше розглядається як суспільна функція, яка має бути доступною для всіх громадян, незалежно від статі. Це створює передумови для інституційної нормалізації присутності жінок у війську - жінки не є винятком, вони є частиною системи за визначенням.

У скандинавських країнах держава відіграє провідну роль у встановленні високих стандартів рівності, що впливають і на військову сферу. Приміром, у Швеції з 2018 року діє універсальний обов'язковий військовий облік, що поширюється як на чоловіків, так і на жінок. Це не означає, що всі призвані особи обов'язково проходять службу, але сам факт рівного розгляду потенційних рекрутів незалежно від статі формує культурну норму рівного обов'язку перед державою (Ahlbäck et al., 2022). В українському контексті це видається перспективним напрямком розвитку, адже із 2022 року жінки низки професій також були включені до військового обліку. Проте механізм реалізації цього нововведення в Україні поки не забезпечує тієї самої інституційної чіткості й громадянського консенсусу, що притаманні скандинавському прикладу.

Окремої уваги заслуговує концепт «військової професії», як його трактують у Північній Європі. У зазначених країнах поступово відбувається відхід від уявлення про армію як місце реалізації гіпермаскулінної ідентичності. Натомість акцент робиться на професійних компетенціях, громадянській

відповідальності та колективному внеску. У шведських та норвезьких збройних силах підготовка персоналу будується навколо ідеї, що ефективність армії забезпечується не стільки фізичною силою, скільки взаємодією, дисципліною, етичним керівництвом та адаптивністю до змін (Ahlbäck et al., 2022). Ці параметри легко трансформуються у гендерно-інклюзивні моделі, де жінки мають рівний доступ до всіх посад - від командних до спеціалізованих.

Водночас дослідники вказують, що попри формальну рівність, практична реалізація політик гендерної інтеграції супроводжується низкою викликів. Йдеться про прихований опір у військовому середовищі, який проявляється в сумнівах щодо лідерських якостей жінок, недооцінці їхнього внеску, а також у складнощах зі збереженням жінок у військовій системі на тривалий період (Ahlbäck et al., 2022). Ці труднощі є релевантними і для України, де багато жінок стикаються з нерівністю в просуванні по службі, знеціненню їхнього бойового досвіду або ж з емоційним вигоранням через постійне доведення своєї профпридатності.

Найбільш підходящим для українського контексту видається підхід, який поєднує нормативну (законодавчу) інтеграцію жінок у військові структури з активною державною політикою підтримки - як інституційної, через освітні програми, внутрішні процедури кар'єрного зростання, боротьбу з дискримінацією, так і культурної, через зміну публічного дискурсу, мас-медійне представлення, публічну підтримку від державних інституцій. У скандинавських країнах така трансформація підтримувалася суспільством у цілому, що дає змогу говорити про важливість паралельної модернізації громадської свідомості разом із військовими реформами. Скандинавська модель демонструє, що ефективна інтеграція жінок у збройні сили - це не лише про доступ до служби, а про комплексне переосмислення самої ідеї армії. Для України це означає потребу рухатися від моделі «виняткового допуску» жінок до моделі рівноправного включення, в якій жінки не просто мають формальне

право бути військовими, але й реально володіють всіма можливостями для кар'єри, лідерства та впливу.

У дослідженні Williams, Yates, & Connor, (2024) запропоновано новий підхід до розуміння гендерної інтеграції у військових структурах, зосереджений на концепції «гендер як процес». Автори стверджують, що традиційне сприйняття гендеру як статичної категорії обмежує ефективність реформ, спрямованих на досягнення гендерної рівності у військових організаціях. Натомість, розгляд гендеру як динамічного процесу дозволяє краще зрозуміти, як гендерні практики впливають на повсякденні взаємодії та соціальні відносини у військовому середовищі.

Цей підхід особливо актуальний для українського контексту, де, попри формальне відкриття військових посад для жінок, зберігаються глибоко вкорінені гендерні стереотипи та практики. Наприклад, жінки у Збройних Силах України часто стикаються з необхідністю доводити свою професійну спроможність у середовищі, яке історично домінує маскулінна культура. Застосування концепції «гендер як процес» у реформуванні українських військових структур може сприяти глибшому розумінню та подоланню цих викликів. Це передбачає не лише зміну формальних правил, але й трансформацію щоденних практик, взаємодій та культурних норм, що визначають військове середовище. Зокрема, це може включати перегляд систем підготовки, оцінки та просування по службі з урахуванням гендерної специфіки, а також впровадження механізмів зворотного зв'язку, які дозволяють виявляти та усувати гендерні упередження.

У цьому контексті досвід Австралійських збройних сил, на який посилаються автори дослідження, може бути корисним для України. Він демонструє, що ефективна інтеграція жінок у військові структури вимагає не лише формальних змін, але й глибокого переосмислення організаційної культури та практик, що підтримують гендерну нерівність. Таким чином,

адаптація підходу «гендер як процес» може стати важливим кроком на шляху до створення більш інклюзивних та ефективних Збройних Сил України.

У контексті аналізу міжнародного досвіду важливо звернутися до напрацювань, що стосуються ролі гендерних радників у збройних силах та впливу їхньої роботи на організаційні трансформації, зокрема на прикладі дослідження Gordon & Lee-Koo (2025). Основна увага у приділяється розриву між політикою і практикою в питаннях гендерної рівності в армії: попри наявність офіційних стратегій і призначення гендерних радників, фактичне втілення змін на інституційному рівні часто залишається обмеженим. Така ситуація має виразне відлуння в українських реаліях, де наявність гендерних програм часто зводиться до формальностей без належної підтримки чи інституційного ресурсу.

Роль гендерних радників у війську надзвичайно важлива, однак вона часто девальвується через відсутність впливу на прийняття рішень, ізоляцію від ключових ланок командування та зменшення їхніх повноважень до символічної функції (Gordon & Lee-Koo, 2025).

Дослідниці підкреслюють важливість не лише створення посад гендерних радників, а й надання їм реальних важелів впливу та доступу до процесів стратегічного планування (Gordon & Lee-Koo, 2025). Цей досвід можна адаптувати до українського контексту шляхом забезпечення інтеграції гендерних експертів у структури військового управління на всіх рівнях, а також через обов'язкову участь у розробці політик з людських ресурсів, логістики, оперативного планування. Важливо також розглядати таких радників як фахівців із безпекової політики, здатних посилювати загальну ефективність військової структури.

Окрім інституційної слабкості, у дослідженні акцентовано на культурному опорі змінам: навіть коли політики гендерної рівності існують, їх сприймають як зовнішнє нав'язування або як вторинні порівняно з "реальними" питаннями

безпеки (Gordon & Lee-Koo, 2025). Це типово для країн, де військова культура базується на гіпермаскулінних нормах - і Україна не є винятком. Війна як надзвичайний стан часто ставить у пріоритет оперативність і ієрархічність, але саме в таких умовах відсутність інклюзивного підходу може призводити до дезадаптації окремих категорій військовослужбовців - насамперед жінок і представників меншин.

Одним із практичних кроків є розробка систем оцінювання ефективності впровадження гендерної політики не за формальними показниками - на кшталт кількості проведених тренінгів чи створених посад - а через зміни в структурних показниках, таких як просування жінок на керівні посади, зменшення кількості випадків дискримінації або сексуального насильства, покращення клімату в підрозділах (Gordon & Lee-Koo, 2025). Для України впровадження такої системи оцінки може стати потужним інструментом реального моніторингу змін, а також індикатором для міжнародних партнерів про рівень імплементації стандартів НАТО щодо гендерної інтеграції.

Досвід, описаний у роботі Gordon і Lee-Koo (2025), демонструє важливість не лише політичної волі до змін, але й необхідність глибокої трансформації організаційної культури в збройних силах. Український контекст підтверджує, що без таких змін навіть найкращі практики залишаються деклараціями. Водночас застосування міжнародних інструментів, як-от методології оцінки впливу політики на жінок і чоловіків, а також залучення громадських організацій до оцінювання гендерної інтеграції в армії, могло б забезпечити не лише прозорість, але й сталість змін у напрямку справжньої інклюзії.

Також варто зосередити увагу на складному феномені жіночої агентності в межах державних армій, особливо в контексті гендерованої логіки захисту, що традиційно відводить жінкам пасивну роль тих, кого потрібно захищати, а не тих, хто захищає. У своєму дослідженні Narel (2024) критично аналізує, як жінки у збройних силах не просто адаптуються до наявної системи, але й

активно трансформують її зсередини, використовуючи парадоксальні ресурси влади, доступні навіть у межах патріархальних структур. Для України це може мати особливо актуальне значення, враховуючи масштабне залучення жінок до оборонних дій після 2014 року та їхню роль у військових інституціях під час повномасштабної війни.

Одна з ключових ідей дослідження Harel (2024) полягає в тому, що жінки у війську часто опиняються у подвійній позиції - як ті, хто символізує "мир" і "захищеність", і водночас ті, хто бере безпосередню участь у бойових діях. Цей розрив між символічною репрезентацією та фактичними функціями дозволяє жінкам розширювати межі дозволеного у військовій культурі. Такий підхід корисний для аналізу українського контексту, де жінки нерідко виконують бойові завдання, але в суспільному дискурсі ще залишаються в тіні традиційної моделі "дружини/матері".

Harel також вказує на те, що жіноча присутність у військових структурах стає чинником перегляду самої концепції захисту. Жінки-воєнні можуть кинути виклик уявленню про те, що захищати країну - це виключно чоловічий обов'язок, виводячи поняття національного служіння за межі гетеронормативного маскулінного дискурсу (Harel, 2024). У контексті України ця думка відображає вже відчутні зрушення - зокрема, жінки, які публічно виступають як командирки підрозділів або медикіні на передовій, стають новими символами служіння.

Дослідниця також акцентує увагу на понятті "обмеженого вибору", коли жінки в армії змушені балансувати між прийняттям домінантної військової культури та прагненням змінити її. Це особливо важливо для розуміння українського досвіду, адже багато військовослужбовиць повідомляють про необхідність адаптуватися до жорсткої маскуліної субкультури ЗСУ, щоб отримати визнання та просування по службі. Водночас деякі з них прагнуть трансформувати цю субкультуру зсередини - через навчання, наставництво чи участь у гендерно-чутливих програмах.

Цінним для українських реалій є також спостереження Harel щодо формування нової символічної фігури - жінки-захисниці, яка, зберігаючи свою фемінність, не відмовляється від військової ідентичності. Це може бути стратегічно корисним для зміни суспільного сприйняття жінок у війську, подолання стереотипу про їхню непридатність до "справжньої" армії та водночас не вимагати від жінок "маскулінізуватись" заради визнання.

Ідеї, висловлені Harel (2024), можуть стати основою для формування в Україні нових стратегій військової соціалізації, комунікаційних кампаній та реформ інституційного середовища, які не лише забезпечують формальну рівність, але й створюють умови для вираження та реалізації повноцінної жіночої суб'єктності у військовій сфері. Переосмислення концепції "захисту" крізь призму феміністичних підходів дає змогу вивести ветеранську, кадрову та інформаційну політику на якісно новий рівень, де жінки не просто включаються в існуючу систему, а змінюють її зміст. Слід наголосити на тому, що глибока й структурна трансформація військової сфери у напрямку гендерної рівності можлива лише за умов комплексного підходу, який включає не лише формальні законодавчі зміни, а й радикальне переосмислення культури, практик та організаційних механізмів усередині армії.

Досвід північних країн (Ahlbäck, Sundevall, & Hjertquist, 2022) демонструє ефективність поєднання широкої суспільної згоди на гендерну рівність із чіткими інституційними зобов'язаннями в межах збройних сил. Він засвідчує, що реальна інклюзія жінок у військову сферу вимагає не просто допуску, а глибокої перебудови уявлень про військову службу, у тому числі через переосмислення самого поняття громадянського обов'язку. У свою чергу, концепція «гендер як процес» (Williams, Yates, & Connor, 2024) пропонує важливу теоретичну рамку, що дозволяє не лише адаптувати інституції, але й гнучко реагувати на динамічні зміни в уявленнях про стать, владу та професіоналізм у військовому середовищі.

Робота гендерних радників, як показують Gordon і Lee-Koo (2025), вказує на необхідність не тільки створення відповідних посад, а й надання реальних повноважень, включення до процесів прийняття рішень та постійного інституційного супроводу. Приклад невідповідності між декларативною політикою та фактичним станом справ є цінним застереженням для України, яка вже розпочала власний шлях у сфері гендерної інтеграції у військо, але досі стикається з культурним опором і структурною інерцією.

Внесок дослідження Harel (2024), яке дозволяє осмислити жіночу присутність в армії не лише як результат політичної боротьби за права, а як трансформаційну силу, що впливає на саму логіку військової служби, переосмислює поняття «захисту» та розширює уявлення про професіоналізм, лідерство і агентність. Цей підхід особливо важливий для українського контексту, в якому жінки, проходячи через досвід війни, формують нову суб'єктність - не тільки в армії, а й у суспільстві в цілому.

Міжнародні практики й теоретичні підходи, розглянуті в цьому підрозділі, демонструють значний потенціал для впровадження в українській армії. Вони можуть стати основою для розробки національної стратегії гендерної інтеграції, яка відповідатиме реаліям воєнного часу, враховуватиме культурний контекст і водночас сприятиме побудові сучасних, інклюзивних збройних сил, що ґрунтуються на принципах рівності, поваги до людської гідності та ефективного управління.

Висновки до Розділу 2

Аналіз трансформацій, викликів і перспектив становища жінок у Збройних Силах України, здійснений у межах другого розділу, дозволяє сформулювати цілісне уявлення про складну й суперечливу динаміку гендерної інтеграції в умовах воєнного конфлікту. Розгляд еволюції ролі жінок у військовій сфері, механізмів дискримінації в соціальній комунікації, розвитку громадського руху для підтримки жінок-військових, а також перспектив реформування армії крізь призму міжнародного досвіду демонструє як суттєві

досягнення, так і численні виклики, що стоять перед українським суспільством у контексті формування інклюзивної моделі національної безпеки.

Одним із головних висновків є те, що присутність жінок у ЗСУ більше не є винятком або побічним наслідком мобілізаційної необхідності. Йдеться про довготривалий структурний процес, у межах якого жінки дедалі активніше виконують як бойові, так і командні функції, формуючи нову якість української армії. Проте ця зміна не завжди супроводжується належною трансформацією нормативних уявлень, соціальних очікувань і символічних репрезентацій. Традиційна патріархальна уява про армію як виключно чоловічу сферу продовжує впливати на спосіб комунікації, ставлення до жінок-військових з боку суспільства, колег і навіть самих інституцій, у яких вони служать.

Розгляд комунікативного виміру проблеми виявив, що дискримінація військовослужбовиць проявляється не лише на інституційному чи побутовому рівні, а й у сфері публічного дискурсу. Образ жінки-військової часто подається через призму подвійного стандарту: з одного боку, очікується дотримання традиційних «жіночих» норм поведінки, з іншого - вимагається виконання «чоловічих» стандартів професіоналізму. Така дихотомія створює додаткове навантаження на жінок, змушуючи їх постійно доводити свою відповідність - або пристосовуючись до маскуліної моделі, або опиняючись на периферіях військового середовища. Дискурсивні практики часто знецінюють досвід жінок, роблять їх невидимими або піддають надмірній увазі, зосередженій на гендері, а не на фаховості.

Однак, попри складнощі, український досвід інтеграції жінок у військову сферу вже має ознаки системного зрушення. Аналіз діяльності руху «Veteranka» засвідчив наявність ефективних громадських механізмів, що відповідають на нагальні потреби жінок на фронті та після демобілізації. Ініціативи з пошиття адаптованої жіночої форми, запуск швейних цехів і дронарні, інформаційно-просвітницька кампанія «Сила сестринства» - все це демонструє високий рівень мобілізації знизу і готовність до системних змін, які йдуть від самих жінок-

військових. Значною мірою завдяки таким ініціативам формується нова етика взаємодії у сфері безпеки та оборони - більш інклюзивна, горизонтальна й солідарна.

У цьому процесі важливо враховувати міжнародні моделі, які демонструють стратегії інституційної трансформації. Аналіз скандинавської моделі, австралійського підходу до гендеру як процесу, а також проблеми імплементації політик гендерної рівності через інститут військових радників доводить: інклюзія жінок у військо - це не лише про кількість чи доступ до посад, а про глибоку зміну принципів, за якими функціонує армія. Йдеться про переосмислення самої логіки військового професіоналізму, ієрархії, прийняття рішень, командного стилю, ідентичності захисника й захисниці.

Ці зміни не можуть бути реалізовані суто адміністративно або декларативно. Вони вимагають політичної волі, соціального консенсусу та активної участі самих військовослужбовців - як жінок, так і чоловіків - у переосмисленні того, якою має бути сучасна українська армія. Ключовими елементами цієї трансформації мають стати: включення гендерної перспективи в усі етапи військової підготовки й планування; створення безпечного середовища для служби без дискримінації; підготовка лідерів, які усвідомлюють важливість інклюзії; а також зміна комунікативної стратегії, яка формуватиме у громадськості нове уявлення про жінок у військовій сфері - не як виняток, а як норму.

Крім окреслених тенденцій, важливим результатом аналізу є усвідомлення того, що гендерна інтеграція в армії не повинна розглядатися окремо від ширших процесів демократизації сектору безпеки. Права жінок, рівність можливостей, безпечне середовище служби - усе це є не лише питанням соціальної справедливості, а й критично важливими умовами підвищення боєздатності, ефективності командної роботи та довіри громадян до збройних сил як інституції. У цьому сенсі розвиток інклюзивної армії тісно

пов'язаний із модернізацією державного управління, підвищенням прозорості, підзвітності та доброчесності військових структур.

Окремої уваги заслуговує питання взаємодії військових інституцій із громадянським суспільством. В Україні зростає роль ініціатив, створених самими військовослужбовцями або у співпраці з правозахисниками, які формують новий простір підтримки, солідарності та адвокації змін. Це є важливим елементом трансформації військової культури «знизу» - через власний досвід, горизонтальні мережі взаємодії та активне залучення жінок до вироблення рішень, які впливають на їхнє життя та кар'єру в армії.

Україна сьогодні перебуває на етапі переходу від включення жінок у військо до формування нової, структурно інклюзивної системи, яка визнає і підтримує різноманітність як ресурс. Цей процес потребує не лише змін у законодавстві чи політиках, а й глибокої трансформації уявлень про військову службу, ролі статі в контексті безпеки та самого поняття національної оборони. Війна, попри свою руйнівність, відкрила вікно можливостей для переосмислення ролі жінки в армії - не як об'єкта захисту, а як активної суб'єктки сили, фаху та відповідальності. Цей момент необхідно використати для побудови Збройних Сил України нового покоління - інклюзивних, справедливих і сильних у своїй різноманітності. Майбутнє української армії - це не лише перемога на полі бою, а й перемога над застарілими уявленнями про те, хто має право і спроможність захищати країну. Інтеграція жінок у військо - це не поступка або виняток, а стратегічна необхідність і маркер зрілості держави, яка цінує кожного й кожна, хто готовий служити її безпеці.

РОЗДІЛ 3. ЖІНКИ В АРМІЇ СЬОГОДНІ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ (КОНТЕНТ-АНАЛІЗ)

3.1. Методика та організація дослідження

У контексті суттєвих зрушень у становищі жінок у Збройних Силах України за останнє десятиліття особливої ваги набуває необхідність не лише теоретичного аналізу проблематики, а й емпіричної верифікації змін. З огляду на масштабні трансформації після 2014 року та особливо після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, в Україні спостерігається різке зростання суспільної уваги до ролі жінок у війську. Водночас, як свідчить аналіз попередніх розділів, залишається значний дефіцит системного, емпірично підтвердженого знання про реальні умови служби, медіарепрезентацію, нормативні зміни, а також про соціальну підтримку й потреби жінок-військовослужбовиць та ветеранок.

Об’єкт і предмет дослідження

Об’єктом дослідження виступають носії публічного знання про становище жінок у війську, а саме: інформаційні та публічні документи, що відображають або впливають на формування уявлень про роль і статус жінок у ЗСУ. До таких джерел віднесено новинні матеріали українських онлайн-медіа, офіційні заяви органів влади, публічні виступи, соціальні кампанії, аналітичні звіти громадських організацій, а також профільні нормативно-правові документи. Предметом дослідження є трансформації в соціальному становищі жінок у війську, які проявляються на рівні нормативного регулювання, суспільного сприйняття та форм публічної підтримки.

Мета дослідження

Мета дослідження полягає у виявленні основних змін у репрезентації та підтримці жінок у Збройних Силах України в публічному дискурсі та

нормативному полі за останні роки, а також у визначенні тенденцій, які свідчать про поступ до більшої гендерної рівності або, навпаки, про відтворення дискримінаційних моделей.

Завдання дослідження

1. Проаналізувати зміни у нормативно-правовому полі України, які стосуються захисту прав жінок-військовослужбовиць, зокрема щодо запобігання домаганням та забезпечення рівного доступу до посад.
2. Дослідити, як актуальне становище жінок у війську виявляється у медіарепрезентації в українських онлайн-виданнях за період 2022–2024 років.
3. Визначити, які громадські ініціативи були спрямовані на підтримку жінок у війську.

Гіпотези дослідження

1. Існує зростання кількості нормативно-правових ініціатив, спрямованих на захист прав жінок у ЗСУ, однак практичне застосування цих норм залишається недостатнім.
2. Медіа відображає позитивні зміни у становищі жінок в армії, зокрема у контексті їх інтегрованості у військово, проте все ще акцентується увага на проблемах що постають перед військовослужбовицями.
3. Громадські ініціативи закривають ті потреби жінок у війську, які лишаються незадоволеними через відсутність інституційної підтримки на державному рівні.

Вибірка джерел та процедура збору даних

Для дослідження було обрано метод контент-аналізу, який дозволяє здійснити систематизовану оцінку змісту великого масиву текстової інформації з використанням заздалегідь визначених категорій. Базу джерел дослідження склали:

- Офіційні документи;
- Медіа-висвітлення;
- Громадські ініціативи.

Категорії та показники аналізу

У процесі контент-аналізу було сформовано три ключові категорії:

1. Нормативні зміни - зміни в законодавстві, нові нормативні акти, публічні заяви офіційних осіб щодо служби жінок.
2. Репрезентація поточного становища - змістовні характеристики становища жінок в армійському контексті, висвітлених через медіапублікації.
3. Громадські ініціативи і потреби - ініціативи підтримки, заявлені запити на допомогу, повідомлення про бар'єри та труднощі.

На основі аналізу кожної категорії будуть сформульовані емпіричні висновки про реальні зміни та сталі бар'єри в сфері гендерної інтеграції у військово, що дозволить поглибити розуміння сучасного стану проблеми й сформулювати пропозиції щодо її подальшого вивчення.

3.2. Аналіз результатів дослідження

Переходячи до аналізу результатів проведеного дослідження, варто зазначити, що у контексті зростаючої участі жінок у Збройних Силах України, особливо після 2014 року, виникла нагальна потреба в удосконаленні нормативно-правової бази для забезпечення їхніх прав і безпеки. Це стало особливо актуальним у зв'язку з численними повідомленнями про випадки дискримінації та сексуальних домагань у військовому середовищі.

Відповіддю на ці виклики став законопроект №13037, який Верховна Рада України схвалила в першому читанні 30 квітня 2025 року. Цей документ спрямований на посилення механізмів забезпечення військової дисципліни, запобігання та протидії дискримінації та сексуальним домаганням у ЗСУ.

Зокрема, законопроект передбачає розширення визначення військової дисципліни, включаючи обов'язок кожного військовослужбовця не допускати дій, пов'язаних із дискримінацією, сексуальними домаганнями, насильством за ознакою статі чи посяганнями на статеvu свободу. Також встановлюється обов'язок командирів негайно реагувати на правопорушення проти статевої свободи та недоторканності, а також можливість призначення службового розслідування за участю представника підрозділу з питань гендерної рівності та психолога .

Запровадження законопроекту №13037 стало відповіддю не лише на конкретні інциденти сексуального насильства й дискримінації в лавах Збройних Сил, а й на глибше системне усвідомлення нерівності у військових структурах. Він не лише встановлює заборону на вчинення дій, пов'язаних з дискримінацією та домаганням, але й вводить нові обов'язки командирів щодо реагування на подібні правопорушення, тим самим формує чіткий стандарт поведінки і відповідальності. Варто підкреслити, що участь представника гендерного підрозділу та психолога в розслідуваннях - це спроба запровадити мультидисциплінарний підхід до вирішення подібних конфліктних ситуацій (ZMINA, 2025).

Наявність подібного механізму може істотно зменшити практику замовчування або "внутрішнього вирішення" конфліктів, коли жінки стикаються з тиском не виносити проблему "за межі частини". Запровадження службових розслідувань із залученням фахівців - це також спроба створити середовище, де жінки-військовослужбовиці не почуватимуться ізольованими або вразливими, і знатимуть, що інституція готова надавати підтримку не лише формально, а й на рівні реальних дій.

Однак, як свідчить міжнародна практика, лише наявність закону не гарантує його ефективність. Необхідною умовою є послідовне навчання керівного складу ЗСУ з питань гендерної чутливості, антикризового реагування та профілактики дискримінації. Крім того, важливим є створення незалежних

механізмів моніторингу виконання норм, передбачених законопроектом, зокрема із залученням представників громадського сектору, правозахисних організацій та незалежних експертів з прав людини.

У результаті контент-аналізу новинних повідомлень також виявлено, що обговорення цього законопроекту в публічному просторі вказує на загальну зміну дискурсу навколо проблем жінок у війську - від часткової невидимості до поступового визнання потреби в системному реагуванні на дискримінаційні практики. Це є суттєвим кроком уперед, адже ще кілька років тому тема сексуального насильства у війську залишалась табуованою в українському медіапросторі.

Важливим аспектом аналізу законопроекту №13037 є його потенціал щодо створення нового інституційного ландшафту всередині Збройних Сил України. Зокрема, введення обов'язкової присутності представника гендерної політики та психолога під час службових розслідувань може розглядатися як перший крок до формування внутрішньої системи запобігання насильству та дискримінації. Такий підхід значно відрізняється від попередніх практик, де відповідальність за реагування часто була розмита, а інциденти – маргіналізовані або їх врегулювання було делеговане неформальним внутрішньовійськовим структурам (Wonderzine, 2025).

Крім того, нове визначення дисциплінарних порушень, що охоплює дискримінацію та сексуальні домагання, має значення не лише як інструмент покарання, але й як декларація інституційних цінностей. У такий спосіб ЗСУ поступово відходить від уявлення про "військову культуру мовчання" щодо гендерного насильства до формування етики служби, яка передбачає відповідальність за міжособистісну поведінку на рівні стандартів професіоналізму та взаємної поваги.

Проте не можна не згадати й про ризики, пов'язані з потенційною формальністю впровадження подібних змін. В умовах тривалого збройного

конфлікту і розпорошеності командного складу між фронтом і тилом, можуть виникати труднощі з реальним забезпеченням участі фахівців у розслідуваннях. До того ж, наявна кадрова нестача підготовлених спеціалістів з гендерних питань у ЗСУ ставить під сумнів спроможність системи ефективно виконувати нові вимоги (ZMINA, 2025). Саме тому, одночасно із законодавчими змінами, критично необхідним є інвестування в інституційне навчання, підготовку психологів і гендерних радників, а також створення уніфікованих методичних матеріалів щодо реагування на інциденти сексуального насильства.

Симптоматично, що в обговореннях цього законопроекту у медіа почали з'являтися і голоси самих військовослужбовиць, які відкрито говорять про необхідність законодавчого захисту та роль цього інструменту у підвищенні довіри до військового командування (Wonderzine, 2025). Це вказує на поступове подолання замовчування проблеми, активізацію жіночого голосу у публічному дискурсі та готовність до діалогу всередині самої військової спільноти.

Зміни, передбачені законопроектом №13037, є важливими не лише на нормативному рівні, а й у сенсі формування нового ціннісного порядку у військових інституціях. Вони дозволяють перейти від реактивної моделі (покарання після інциденту) до превентивної - формування середовища, в якому недопустимість домагань і дискримінації є спільною нормою, що підтримується командуванням і військовим колективом. У разі ефективного впровадження та супроводу з боку незалежних контролюючих структур ці норми можуть стати фундаментом для трансформації армії в напрямку справжньої інклюзії та поваги до людської гідності.

Продовжуючи аналіз, необхідно відмітити, що у сучасному українському суспільстві, що перебуває в стані затяжного військового конфлікту, спостерігаються суттєві трансформації у сприйнятті жінок у військовій сфері. Жінки-військовослужбовиці вже не є винятком або «екзотикою» в армії, як це часто позиціонувалося до 2014 року. Масова мобілізація, волонтерство, бойові

дії і навіть командування підрозділами - усе це поступово змінює суспільне уявлення про роль жінки в армії.

Одним із ключових медіа-висвітлень жіночого вкладу у війні була кампанія «Невидимий батальйон», започаткована Марією Берлінською. Цей проєкт включає серію досліджень та документальних фільмів, які висвітлюють участь жінок у бойових діях у війні проти РФ та їхні проблеми, зокрема дискримінацію та сексуальні домагання. Завдяки цій ініціативі було привернуто увагу до необхідності законодавчих змін, що забезпечують рівні права для жінок у військовій службі (Ukraïner, 2024).

Аналітичні матеріали на платформі «Гендер в деталях» неодноразово підкреслювали, що українські медіа часто обирають або героїчний, або сенсаційний ракурс у подачі матеріалів про жінок-військових, майже не торкаючись системних питань - як-от дискримінація в частинах, брак інфраструктури, проблеми з психологічною адаптацією, невизнання бойового статусу тощо (Гриценко, 2024). Таке інформаційне фреймування знецінює досвід жінок у війську і створює хибне уявлення про відсутність у них актуальних проблем.

Продовжуючи аналіз зміни становища жінок у війську, важливо заглибитися у медіадискурс, який водночас може бути як інструментом підтримки, так і джерелом дискримінаційних уявлень. Один із найболючіших аспектів, системно проаналізований у матеріалі Ганни Гриценко «Історія сексизму в українській армії» на порталі Гендер в деталях, полягає у прихованих формах дискримінації. Йдеться не лише про прямі образи чи недоречні жарти, а про структури, які, зберігаючи чоловікоцентричну логіку, витісняють жінок на периферію військового життя (Гриценко, 2024).

Так, упродовж тривалого часу жінки не мали офіційного доступу до більшості бойових посад, навіть якщо де-факто вони виконували бойові функції. Їх оформлювали як кухарок чи діловодок, аби обійти нормативні

обмеження, що відображало не лише формальну нерівність, але й символічну - заперечення самого факту жіночої участі у війні (Гриценко, 2024). Такий підхід сформував певну парадоксальну модель: жінки начебто присутні, але водночас - невидимі. Їхній внесок не фіксується в офіційній статистиці, не визнається як бойовий досвід і, відповідно, не веде до кар'єрного росту або соціального визнання.

Ця невидимість не є лише організаційною проблемою - вона тісно пов'язана з тим, як жінки постають у публічному просторі. У матеріалі «Жінки на війні. Проблеми бійчинь ЗСУ після повномасштабного вторгнення» йдеться про те, що після 24 лютого 2022 року кількість жінок у ЗСУ значно зросла, проте частина з них досі змушена боротися за визнання свого статусу. Авторки описують випадки, коли бійчині самостійно відстоювали свої посади, вимагали належного обліку та інфраструктури, пристосованої до їхніх потреб (Гриценко, 2022). Наприклад, брак жіночої форми, гігієнічних засобів, або інфраструктури на передовій - це не лише побутова складність, а прояв системного ігнорування жіночої присутності.

Також важливо звернути увагу на один із найпереконливіших соціокультурних бар'єрів - знецінення бойового досвіду жінок і водночас фетишизація їхньої участі у війні. Часто медіа та публічні наративи тяжіють до створення узагальненого образу «жінки-героїні», який не відображає ані реальних умов служби, ані інституційних перешкод, із якими стикаються військовослужбовиці (Гриценко, 2024). Такий образ, хоч і може мати позитивний ефект у короткостроковій перспективі, не стимулює глибокої рефлексії щодо необхідності змін у військових структурах. Він слугує своєрідною «емблемою» прогресу без справжнього переосмислення ролі жінки у сфері національної безпеки.

Це стає особливо помітним у ситуаціях повернення до мирного життя: жінки, які брали участь у бойових діях, нерідко стикаються з тим, що їхній досвід знецінюється або не вписується в очікувану соціальну роль. Їх не

визнають ветеранами на рівні з чоловіками, їм складніше отримати соціальні гарантії, вони частіше стають об'єктом морального осуду (Гриценко, 2024). У цьому сенсі трансформація суспільного ставлення - це не лише питання репрезентації, а й питання соціального контракту між державою, армією та громадянками, які взяли на себе функцію захисту країни.

Ще однією важливою темою, порушеною в аналітичних матеріалах платформи Гендер в деталях, є сексуальні домагання у війську. У статті «Сексуальні домагання у Збройних Силах в Україні та світі» підкреслюється, що ця проблема досі часто замовчується як на офіційному рівні, так і у щоденній комунікації в підрозділах. Брак дієвих механізмів скарг, страх репресій, недовіра до командування та культура «не виносити сміття з хати» - усе це створює умови, за яких домагання лишаються безкарними (Гриценко, 2024). І навіть якщо жінка наважується на публічне висвітлення випадку насилля - це нерідко обертається для неї вторинною травматизацією. На жаль, навіть за умов воєнного стану, коли від жінок очікують максимальної відданості службі, вони продовжують зазнавати сексуального насильства й домагань як з боку колег, так і командирів. Найбільш тривожним у цьому контексті є брак системного реагування: у багатьох випадках немає ефективного механізму подання скарг, а ті жінки, які наважуються говорити про досвід домагань, часто залишаються сам-на-сам з осудом, тиском або байдужістю. Гриценко (2024) зазначає, що на рівні законодавства до недавнього часу ця проблема не була належно врегульована, а в підрозділах - не була предметом відкритого обговорення, що створювало культуру мовчання. Унаслідок цього, як показує дослідження, багато жінок просто не вірять, що скарги на домагання можуть мати наслідки для кривдників. Водночас сексуальні домагання безпосередньо впливають на бойову ефективність, психоемоційний стан, бажання жінок продовжувати службу й будувати військову кар'єру.

Також одним з результатів проведеного дослідження є те, що активність громадського об'єднання «Veteranka» демонструє, що громадянське суспільство

здатне генерувати ефективні рішення для підтримки жінок у військовій сфері. Створення адаптованої уніформи, запуск виробництв і реалізація кампанії «Сила сестринства» ілюструють високу здатність до самоорганізації серед самих жінок-військовослужбовиць. Ці ініціативи не лише покривають конкретні потреби, а й сприяють виникненню нових етичних стандартів у секторі безпеки, заснованих на принципах горизонтальної взаємодії, інклюзивності та гендерної чутливості.

Те, як медіа висвітлюють ці проблеми, має надважливе значення. Окремі видання, що беруть на себе просвітницьку місію - як-от Гендер в деталях, - демонструють, що уважна, не сенсаційна репрезентація жінок у війську може стати інструментом позитивних змін. Але водночас залишається потреба в ширшому охопленні таких тем в основному інформаційному полі: в аналітичних матеріалах великих медіа, на телебаченні, в політичному дискурсі.

Зміна суспільного ставлення до військовослужбовиць в Україні відбувається на перетині між публічними кампаніями, медіарепрезентацією, досвідом жінок у ЗСУ та широкими гендерними уявленнями. Поступовий перехід від героїзації чи скандалізації до визнання і нормалізації участі жінок у військовій службі є ключовим для того, щоб трансформації в цій сфері були не лише символічними, а й практичними.

Висновки до Розділу 3

Результати проведеного контент-аналізу засвідчили, що трансформаційні процеси у сфері участі жінок у Збройних Силах України дійсно мають місце, однак вони залишаються нерівномірними, фрагментарними та багато в чому залежать не лише від політичної волі, а й від активності громадянського суспільства. Вивчення законодавчих змін, публічної риторики, медійного висвітлення та громадських ініціатив дозволило сформувати цілісну картину еволюції ставлення до військовослужбовиць і виявити як позитивну динаміку, так і структурні бар'єри, що потребують подальшого вирішення.

Поставлені на початку розділу гіпотези знайшли різну міру підтвердження. Перша з них - про зростання рівня уваги з боку держави до проблеми дискримінації жінок у ЗСУ та впровадження законодавчих змін - частково підтвердилася. Справді, законопроект № 13037 щодо протидії домаганням і дискримінації у війську, підтриманий Верховною Радою, є важливим кроком на шляху до інституціонального визнання проблеми нерівності. Його прийняття стало символічним жестом у бік зміни нормативної бази відповідно до викликів, з якими стикаються жінки в армії. Водночас на рівні імплементації механізми захисту ще не набули належної ефективності, а реальна практика залишається слабо врегульованою. Таким чином, законодавчі ініціативи хоч і фіксують початок важливої тенденції, але не демонструють ще системного прориву в регулюванні становища військовослужбовиць.

Друга гіпотеза - про відображення позитивних аспектів у медіа-дискурсі, проте все ще з акцентом на проблемах військовослужбовиць - загалом підтвердилася, але з низкою важливих уточнень. Аналіз матеріалів свідчить про те, що сучасне українське медіа справді приділяє суттєву увагу темі участі жінок у військовій службі. Жінки-військові дедалі частіше з'являються у публічному просторі не лише як символи героїзму, а й як активні, професійні учасниці бойових дій. Медіа стали відображати більшу інтегрованість жінок у Збройні сили, проте ці зображення часто затьмарюються усталеними гендерними наративами й недоторканими табу. Основна увага все ще концентрується на індивідуальних випадках або символічних образах, тоді як системні питання - як-от нормативна невидимість, упередження в ланках командування, та повільність інституційних змін - лишаються маргінальними. Цей висновок посилюється результатами контент-аналізу, де було зафіксовано, що медіареєзентація жінок у війську радше функціонує як вітрина реформ, ніж як їхній реальний індикатор. Тобто наявність позитивних матеріалів у медіа не завжди корелює з поліпшенням становища самих військовослужбовиць у повсякденному армійському житті. Отже, гіпотеза, згідно з якою українське

медіа відображає як позитивні трансформації, так і проблемні зони інтеграції жінок у військо, має підтвердження в загальній динаміці, але з суттєвими обмеженнями щодо глибини та системності цього висвітлення.

Третя гіпотеза - про активізацію громадянського суспільства у підтримці жінок-військовослужбовиць і його здатність компенсувати недоліки державної політики - підтвердилася повністю. Дослідження практик, реалізованих ініціативою «Veteranka», свідчить про ефективність громадських форм самоорганізації, які чутливо реагують на реальні виклики, з якими стикаються жінки як під час військової служби, так і після повернення до цивільного життя. Проекти, спрямовані на забезпечення спеціалізованою формою, створення швейного виробництва й дронарні, а також інформаційна кампанія «Сила сестринства» є прикладом активної ініціативи знизу, що задає нові вектори трансформації військової інфраструктури. Завдяки таким практикам виникає нова культура взаємодії у сфері оборони, яка базується на принципах рівності, взаємопідтримки та солідарності.

Результати контент-аналізу дозволяють стверджувати, що Україна перебуває на етапі якісної трансформації у питанні жіночої участі у Збройних Силах, однак ці трансформації поки що не є ані завершеними, ані всеосяжними. Існує суттєвий розрив між риторичними зрушеннями, окремими елементами нової законодавчої політики та фактичним станом справ у військових структурах і в суспільному сприйнятті. Послідовна підтримка таких змін вимагає не лише правових інструментів, але й глибокої роботи з культурними уявленнями, а також визнання та посилення вже наявних практик.

З огляду на виявлені тенденції, доречним є подальше поглиблення емпіричних досліджень, зокрема з фокусом на міжсекторальну взаємодію - між державними інституціями, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Крім того, актуальними залишаються питання диференційованої підтримки жінок із різним досвідом служби, а також моніторинг ефективності вже впроваджених змін у правовому полі. Врешті, перспективною є адаптація

міжнародних практик до українського контексту, з урахуванням реалій повномасштабної війни та соціокультурної специфіки, що постає в унікальній формі жіночого досвіду в Збройних Силах України.

Нарешті, на підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що трансформація ролі жінки в армії - це не лише питання прав, обмундирування чи зміни в нормативній базі. Це питання культурного зламу, формування нового етичного контракту між суспільством і його захисницями. Важливо, аби ця трансформація не відбувалася ізольовано, лише в рамках окремих ініціатив чи під тиском кризових подій. Вона має бути інтегрована в державну політику, освітні програми, медіа і систему національної безпеки загалом.

Отже, проведене прикладне дослідження окреслює не лише емпіричну ситуацію з трансформацією участі жінок у Збройних Силах України, але й задає напрямок для подальших досліджень, державного втручання та зміни суспільних уявлень. Він свідчить про те, що гендерна рівність у сфері оборони - це структурна умова успішної модернізації військових інституцій в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Висновки та рекомендації

Проведене дослідження дозволило комплексно осмислити трансформації становища жінок у Збройних Силах України крізь призму соціологічного, гендерного та емпіричного аналізу, а також оцінити актуальні зміни, проблеми та перспективи, пов'язані з жіночою присутністю в армії у період активної воєнної фази. Виходячи з поставленої у вступі мети, можна стверджувати, що вона та всі визначені завдання були послідовно реалізовані.

У першому розділі було сформульовано теоретико-методологічне підґрунтя дослідження. Аналіз ключових наукових підходів до військової гендерної інтеграції, теорій ідентичності, мілітарного громадянства та феміністичної критики мілітаризму дозволив концептуалізувати досліджувану проблему не як виняткову ситуацію, а як частину ширшого соціального зсуву в структурі влади, громадянських прав та публічної репрезентації. Стає очевидним, що участь жінок у війні трансформує не лише інституційні параметри армії, а й уявлення про суб'єктність, героїзм і національну лояльність. Узагальнення міжнародного досвіду, зокрема в контексті пострадянських, скандинавських, ізраїльських і англосаксонських армій, виявило ключову роль політичної волі, лідерства, гендерної експертизи й культурного контексту у процесах гендерної трансформації збройних сил.

Другий розділ дозволив сфокусуватися на українському контексті. Було виявлено, що формальний прогрес у вигляді розширення доступу жінок до бойових посад, зростання їхньої кількості у війську, а також запровадження гендерно чутливих ініціатив, не завжди супроводжується якісними зрушеннями на рівні повсякденної служби. Соціальна комунікація щодо жінок-військовослужбовиць досі позначена гібридними наративами: з одного боку - символічною героїзацією, з іншого - латентною дискримінацією, патерналістськими уявленнями й фетишизацією. Здійснений аналіз нормативних змін та їхнього відображення у ЗМІ виявив амбівалентність

суспільного ставлення до жінок у війську та недостатню глибину публічного розуміння реальних викликів, із якими вони стикаються.

У третьому розділі, що є емпіричною частиною дослідження, на основі якісного контент-аналізу було проаналізовано ключові теми, що фігурують у медіа-дискурсі та публічній комунікації про жінок у ЗСУ. Було підтверджено гіпотези про наявність двох паралельних тенденцій: з одного боку - зростання видимості, нормативних змін і суспільної підтримки, з іншого - збереження структурної нерівності, упереджень, невизнання бойового статусу, замовчування сексуальних домагань і відсутності інфраструктурних рішень. Законодавчі ініціативи на кшталт законопроекту №13037 є важливим етапом у поступовому формуванні гендерно чутливої політики в армії, однак потребують системної реалізації на практиці. Громадські ініціативи, зокрема «Жіночий ветеранський ріх», демонструють ефективність горизонтальних механізмів підтримки, але не можуть замінити інституційної відповідальності держави.

Сукупно результати дослідження підтверджують, що становище жінок у Збройних Силах України перебуває в стані напруженої трансформації, де нові норми, практики й очікування постійно взаємодіють з унаслідкованими структурами нерівності, маскулініними уявленнями про силу та службу, а також адміністративною інерцією. Реформа військового середовища у напрямку інклюзивності та гендерної рівності не може обмежуватися формальними змінами або медійними кампаніями - вона має включати глибоку зміну культури взаємодії, механізмів підзвітності, кар'єрних траєкторій та визнання досвіду.

На основі отриманих результатів можна запропонувати низку рекомендацій:

На рівні політики та законодавства необхідно забезпечити імплементацію вже ухвалених змін (зокрема щодо протидії домаганням, впровадження гендерної експертизи в армії) із чіткими процедурами, відповідальністю та звітністю. Варто посилити механізми моніторингу дотримання прав

військовослужбовиць, зокрема у сфері дисциплінарних практик та кадрової політики.

На рівні військових інституцій важливо запровадити системну гендерну освіту, створити спеціалізовані підрозділи з питань інклюзії та гендерної рівності, сприяти розвитку мереж жінок у війську. Необхідно також передбачити інфраструктурні зміни, адаптовані до потреб військовослужбовиць (форма, гігієна, психологічна підтримка тощо).

На рівні медіа та публічного дискурсу варто сприяти відходу від героїзації або патерналістського опису жінок у війську на користь глибших і реалістичних репрезентацій. Необхідно підтримувати незалежні проєкти, які висвітлюють жіночий бойовий досвід, аналізують проблеми дискримінації та сприяють ширшій нормалізації жіночої присутності у сфері національної безпеки.

На рівні дослідницьких підходів рекомендується продовжити міждисциплінарні дослідження на перетині соціології, військових студій, феміністичної теорії та гендерних студій. Особливу увагу варто приділяти довготривалому моніторингу процесів інтеграції, а також вивченню ветеранського досвіду жінок.

Список використаних джерел

Верховна Рада України. (2025). *Проект Закону про внесення змін до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України щодо вдосконалення механізмів забезпечення військової дисципліни, запобігання і протидії проявам дискримінації та сексуальним домаганням (№13037)*. Офіційний портал Верховної Ради України. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/55783>

Гриценко, Г. (2019). *Як жінки змінили українську армію*. Гендер в деталях, 10.

Гриценко, Г. (2022). *Жінки на війні. Проблеми бійчинь ЗСУ після повномасштабного вторгнення*. Гендер в деталях. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/viyna/zhinky-na-viyni-problemy-biychyn-zsu-pislya-povnomasshtabnoho.html>

Гриценко, Г. (2024). *Історія сексизму в українській армії*. Гендер в деталях. <https://genderindetail.org.ua/library/gender-v-viyni/istoriya-seksyzmu-v-ukrayinskiy-armiyi.html>

Гриценко, Г. (2024). *Сексуальні домагання у Збройних Силах в Україні та світі*. Гендер в деталях. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/viyna/seksualni-domagannya-u-zbroynykh-sylakh-v-ukrayini-ta-sviti.html>

Коломієць, Т. В., & Івіна, М. Ю. (2024). **КОНФЛІКТИ В СІМ'ЯХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ**. *Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право*, (4 (64)), 6-14.

Соціологічна група "Рейтинг". (2023). *Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян*. Ratinggroup.ua.

Храбан, Т. (2022). Жінка в армії: гендерна стереотипізація у військово-професійному середовищі. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*, (5 (2), 93-105.

Челяк, С., Дубчак, А. (2024). Сестринство сильніше за братерство» – рух турботи про жінок в армії. *Frontliner*. <https://frontliner.ua/ruh-veteranka/>

Шевчук, О., Михайлов, В., Дєточка, О. [та ін.] (2020). Стан реалізації у Збройних Силах України гендерної політики держави [Текст]: аналіт. звіт за результ. соціол. дослідж. (заключний) / НДЦ ГП ЗС України; 61 с

Divoche Media. (2024). «Сила сестринства»: Рух *Veteranka* запустив соціальну рекламу та відкрив збір на шість мільйонів гривень. <https://divoche.media/2024/10/23/syla-sestrynstva-ruk-veteranka-zapustyv-sotsialnu-reklamu-ta-vidkryv-zbir-na-shist-milyoniv-hryven/>

Ukrainer. (2024). Як в Україні працює жіночий ветеранський рух. <https://www.ukrainer.net/ruk-veteranka/>

Wonderzine. (2024). *Veteranka* запустили благодійний проєкт для забезпечення військовослужбовиць формою. <https://www.wonderzine.me/wonderzine/life/news/20349-veteranka-zapustili-blagodiynyi-proekt-dlya-zabezpechennya-viyskovosluzhbovits-formoyu>

Wonderzine. (2025). Верховна Рада підтримала законопроект про протидію дискримінації та домаганням у ЗСУ: що він передбачає. <https://www.wonderzine.me/wonderzine/life/news/22423-verhovna-rada-pidtrimala-zakonoproekt-pro-protidiyu-diskriminatsiyi-ta-domaganniam-u-zsu>

Zmina. (2025). У Раді розглядають законопроект про протидію дискримінації та домаганням у війську: які зміни він передбачає. <https://zmina.info/news/u-radi-rozglyadayut-zakonoprojekt-pro-protidiyu-domaganniam-u-vijsku-yaki-zminy-vin-peredbachaye/>

Abbott, A. (1988). *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. University of Chicago Press.

Ahlbäck, A., Sundevall, F., & Hjertquist, J. (2022). A Nordic model of gender and military work? Labour demand, gender equality and women's integration in the armed forces of Denmark, Finland, Norway and Sweden. *Scandinavian Economic History Review*, 72(1), 49-66.

Arendt, H. (1969). *On violence*. Harcourt, Brace & World.

Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press.

Budeci, M. (2023). The ways diversity and gender affect military professionalism and how diverse groups perceive this concept. *Teorija in Praksa*, 60(4), 856–871. <https://doi.org/10.51936/tip.60.4.856>

Carreiras, H. (2006). *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies*. Routledge.

Cockburn, C. (2001). *The gendered dynamics of armed conflict and political violence*. In C. O. N. Moser & F. C. Clark (Eds.), *Victims, perpetrators or actors? Gender, armed conflict and political violence* (pp. 13–29). London: Zed Books.

Connell, R. W. (1987). *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*. Stanford University Press.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.

Duncanson, C. (2015). Hegemonic masculinity and the possibility of change in gender relations. *Men and Masculinities*, 18(2), 231–248. <https://doi.org/10.1177/1097184X15584912>

Eichler, M. (2012). *Militarizing men: Gender, conscription, and war in post-Soviet Russia*. Stanford University Press.

Enloe, C. (2000). *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*. University of California Press.

Enloe, C. (2007). *Globalization and Militarism: Feminists Make the Link*. Rowman & Littlefield.

Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text*, (25/26), 56–80. <https://doi.org/10.2307/466240>

Godier-McBard, L. R., Gillin, N., & Fossey, M. J. (2022). ‘Treat everyone like they're a man’: Stakeholder perspectives on the provision of health and social care support for female veterans in the UK. *Health & Social Care in the Community*, 30(6), e3966-e3976.

Gordon, E., & Lee-Koo, K. (2025). Military Gender Advisors, Organizational Change, and Transformational Opportunities: The Discrepancy between Policy and Practice. *International Studies Quarterly*, 69(1), sqaf015.

Harel, A. (2024). Anything you can do [I can do better]: Exploring women's agency and gendered protection in state militaries. *European Journal of International Security*, 9(4), 574-587.

Huntington, S. P. (1957). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Harvard University Press.

Iversen, Z. A., & Almagor Tikotzki, M. (2023). Officer resilience scale: Resources, measurement and gender differences among israel defense force cadets. *Military Behavioral Health*, 11(3), 121-132.

Janowitz, M. (1960). *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Free Press.

Kaspersen, I. S. (2023). Accepted as soldiers? Exploring female identity performance and whistleblowing dynamics in the Norwegian Army. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 6(1), 102–116. <https://doi.org/10.31374/sjms.183>

Kronsell, A. (2012). *Gender, Sex and the Postnational Defense: Militarism and Peacekeeping*. Oxford University Press.

Kronsell, A., & Svedberg, E. (2011). *Making Gender, Making War: Violence, Military and Peacekeeping Practices*. Routledge.

Lutz, C. (2001). Homefront: A military city and the American twentieth century. *Beacon Press*.

Macharia, S., O'Connor, D., & Ndangam, L. (2010). *Who makes the news?: Global media monitoring project 2010*. Toronto, Canada: World Association for Christian Communication.

Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340–363.

Moskos, C. C. (1997). From institution to occupation: Trends in military organization. *Armed Forces & Society*, 4(1), 41–50.

Nuciari, M. (1994). Women in the military: Sociological arguments for integration. *Current Sociology*, 42(5), 1–19.

Parsons, T. (1951). *The Social System*. Free Press.

Richer, I., Therrien, M., & Wang, Z. (2023). Gender-based analysis of the correlates of hazardous and binge drinking among Canadian active duty military personnel. *Military Behavioral Health*, 11(1-2), 1-13.

Sarkesian, S. C. (1981). *Beyond the Battlefield: The New Military Professionalism*. Pergamon Press.

Scott, W. R. (2001). *Institutions and Organizations*. Sage Publications.

Street, T., Lewin, A., Woodall, K., Cruz-Cano, R., Thoma, M., & Stander, V. A. (2022). Gender differences in marital and military predictors of service member career satisfaction. *Family Relations*, 71(4), 1515-1537.

West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & society*, 1(2), 125-151.

West, H., & Antrobus, S. (2023). 'Deeply odd': women veterans as critical feminist scholars. *Critical Military Studies*, 9(1), 24-39.

Williams, J., Yates, S., & Connor, J. (2024). Creating a new pathway for change in the military using gender as process. *Gender, Work & Organization*, 31(1), 211-226.

Zalietok, N. (2024). Women and Militarization: The Lessons of World War II. *Aspasia*, 18(1), 18-28.